

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра психології та педагогіки

ДИПЛОМНА РОБОТА

Другий (магістерський)

Освітній рівень

Галузь знань – 05 Соціальні та поведінкові науки

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність – 053 Психологія

Шифр і назва спеціальності

на тему: «ЦІННІСНЕ СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВСТВА СТУДЕНТІВ
ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ»

Шифр ДРМ _____

Виконала: студентка II курсу, група ППМз-19-1 _____ Л. Ю. Нянько
Підпис Ініціали, прізвище

Керівник кандидат педагогічних наук, доцент _____ Л. В. Міхєєва
Підпис Ініціали, прізвище

До захисту допускаю:

Зав. кафедри психології та педагогіки

доктор психологічних наук, професор

_____ Є. М. Потапчук
Підпис Ініціали, прізвище

_____ 2020 р.

Хмельницький 2020

АНОТАЦІЯ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

Тема дипломної роботи: «Ціннісне ставлення до батьківства студентів закладів вищої освіти».

Студент Нянько Людмила Юріївна
(прізвище, ім'я, по батькові)

Керівник Міхеєва Людмила Василівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

Дипломна робота включає: 95 сторінок, 2 таблиці, 8 рисунків, перелік джерел посилання складає 80 найменувань.

Ключові слова: студентський вік, батьківство, ставлення до батьківства, цінності, ціннісне ставлення до батьківства.

Об'єктом дослідження є ціннісне ставлення до батьківства.

Предметом дослідження є особливості ціннісного ставлення студентів закладів вищої освіти до батьківства.

За результатами дослідження уточнено зміст поняття «ціннісне ставлення до батьківства»; здійснено аналіз психологічних новоутворень юнацького віку; визначено особливості ціннісного ставлення студентської молоді до батьківства; розроблено психолого-педагогічну програму формування ціннісного ставлення до батьківства студентів закладів вищої освіти.

Одержані результати можуть бути використані у роботі психологів; для розробки спецкурсів; у процесі професійної підготовки студентів в рамках курсів «Психологія сім'ї», «Педагогічна психологія», «Вікова психологія», «Психологія особистості»; у роботі психологічної служби закладу вищої освіти.

Випускник _____ Нянько Л.Ю.
(прізвище, ініціали)

Дата подання дипломної роботи до захисту 10 грудня 2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВСТВА У СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	10
1.1 Психологічне та соціально-педагогічне підґрунтя феномену батьківства.....	10
1.2 Студентський вік як сенситивний період розвитку ціннісного ставлення до батьківства.....	24
1.3 Сучасний рівень ціннісного ставлення до батьківства у студентів закладів вищої освіти.....	33
Висновки до розділу.....	49
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВСТВА У СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	51
2.1 Організація емпіричного дослідження ціннісного ставлення студентів до батьківства.....	51
2.2 Аналіз та інтерпретація емпіричного дослідження.....	56
2.3 Розробка психолого-педагогічної програми формування ціннісного ставлення до батьківства студентів закладів вищої освіти..	65
Висновки до розділу.....	72
ВИСНОВКИ.....	73
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	75
ДОДАТКИ.....	83
ДОДАТОК А Блоки тверджень для методу самооцінки.....	83
ДОДАТОК Б Зведена таблиця показників ціннісного ставлення до батьківства.....	86
ДОДАТОК В Хронометраж вправ корекційно-розвивальної програми.....	92

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сім'я є важливим інститутом соціалізації особистості, тому пропаганда сімейних цінностей у молоді є перспективним напрямом державної сімейної політики, яка базується на кращих історичних надбаннях сім'ї, її культурних та національних традиціях. Інститут сім'ї є важливою ланкою українського суспільства, де зростають і виховуються діти та формується відповідальність молоді щодо якісного виконання батьківських функцій. З огляду на те, що сам інститут сім'ї переживає кризу, яка проявляється, в першу чергу, у сфері дитячо-батьківських стосунків, у тому числі в послабленні соціальних зв'язків між батьками і дітьми, зростанні внутрісімейної конфліктності й агресії, зниженні якості сімейного виховання і відповідальності батьків за своїх дітей, зниженні рівня народжуваності, збільшенні розлучень та зростанні кількості одиноких матерів, дітей-сиріт, проблеми сім'ї і батьківства, на теперішній час, набувають особливої актуальності.

Очевидно, що в цих умовах батькам вже недостатньо стихійних педагогічних знань, їм потрібне усвідомлення цінності функцій, які вони виконують, оволодіння сенсами батьківства. Вироблення такого ставлення до батьківства можливе, якщо робота над ним ведеться задовго до його настання. Не випадково, сучасними науковцями отримано висновок, згідно з яким загальна картина усього сімейного життя значною мірою визначається тим, як люди уявляють собі батьківство ще до прийняття функцій батька.

У зв'язку з цим очевидно є затребуваність ціннісного ставлення до батьківства в одному з найбільш сприятливих для цього періодів життя людини – в період навчання у закладах вищої освіти. Студенти закладів вищої освіти прагнуть самовизначитися в різних сферах життєдіяльності, у тому числі, і в сімейній сфері. Вони знаходяться на порозі реалізації себе в якості подружжя і батьків. В той же час, наявні на сьогодні дослідницькі розробки слід визнати недостатніми для побудови відповідної практики.

Усе вищевикладене свідчить про виняткову актуальність проблеми ціннісного ставлення до батьківства студентів закладів вищої освіти.

Питанню сутності батьківства приділяли увагу О. Безпалько, І. Братусь, Л. Буніна, Г. Лактіонова, О. Лещенко, Н. Світайло та ін. Вивченню проблеми дитячо-батьківських відносин присвячені дослідження Г. Варги, А. Захарова, Е. Ейдемільера та ін. При цьому акцент робиться на виявленні впливу дитячо-батьківських стосунків на розвиток особистості дитини (З. Фрейд, Е. Еріксон, К. Хорні, Д. Боулбі, М. Ейнсворт та ін.). Вивченню проблеми усвідомленого батьківства та особливостей його формування, присвячені дослідження відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме О. Бодальова, М. Єрміхіної, Р. Овчарової, І. Кона, А. Співаковської, В. Століна, Г. Філіпової, Т. Веретенко, Ю. Гіппенрейтер, Т. Гордона, І. Зверєвої та ін.

Разом з тим, дослідження з означеної проблеми носять фрагментарний характер, а проблемі ціннісного ставлення до батьківства студентів закладів вищої освіти приділяється недостатня увага, що не дозволяє вибудувати цілісну картину динаміки його змін. Зокрема, зберігається суттєву прогалина у виявленні психологічних особливостей ціннісного ставлення до батьківства студентської молоді. Актуальність проблеми, її теоретична і практична значущість та недостатня наукова розробленість зумовили вибір теми дослідження.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей ціннісного ставлення до батьківства студентів закладів вищої освіти.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми ціннісного ставлення до батьківства студентів закладів вищої освіти.
2. Визначити особливості ціннісного ставлення студентської молоді до батьківства.
3. Емпірично дослідити особливості ціннісного ставлення студентів закладів вищої освіти до батьківства.

4. Розробити психолого-педагогічну програму формування ціннісного ставлення до батьківства у студентів закладів вищої освіти.

Об'єктом дослідження є ціннісне ставлення до батьківства.

Предмет дослідження: особливості ціннісного ставлення студентів закладів вищої освіти до батьківства.

Гіпотеза дослідження: врахування визначених особливостей ціннісного ставлення студентської молоді до батьківства сприятиме розробці психолого-педагогічної програми формування ціннісного ставлення до батьківства у студентів закладів вищої освіти.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань у роботі використаний наступний комплекс методів, адекватних предмету дослідження:

- *теоретичні методи:* аналіз психолого-педагогічної літератури; теоретичний аналіз статей та інших наукових публікацій, які відображають стан дослідженості ціннісного ставлення студентів закладів вищої освіти до батьківства;

- *емпіричні методи:* для змістовної реконструкції ціннісного ставлення студентів до батьківства – метод самооцінки; для виявлення характеристик ставлення студентської молоді до батьківства – тестові методики: методика PARI (Е. Шефер і Р. Белл), методика «Аналіз сімейних взаємовідносин» (Е. Ейдемільер), Тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін); для диференціації досліджуваних за ознаками, значущими для змістовної сторони ціннісного ставлення студентів до батьківства – Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (А. Маклаків, С. Чермянін), Шкала суб'єктивного благополуччя (Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов).

- *методи математичної обробки даних.*

Практичне значення роботи полягає у тому, що підібраний дослідницький інструментарій для вивчення ціннісного ставлення до батьківства студентської молоді, який може бути застосований у роботі психологів;

розроблена психолого-педагогічна програма формування ціннісного ставлення до батьківства у студентів закладів вищої освіти. Зібрані в результаті дослідження теоретичні та емпіричні матеріали можуть послужити основою для розробки спецкурсів; використовуватися в процесі професійної підготовки студентів в рамках курсів «Психологія сім'ї», «Педагогічна психологія», «Вікова психологія», «Психологія особистості» та психологічною службою закладу вищої освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати роботи доповідались та обговорювались: на X Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Професійний розвиток та становлення особистості сучасного фахівця в умовах освітнього простору», тема доповіді: «Феномен батьківства у сучасному вимірі» (Хмельницький, 19-20.11.2020 р.); стаття «Ціннісне ставлення до батьківства у студентської молоді: теоретичний аналіз» // Психологія XXI століття: теоретичні та практичні дослідження : збірник наукових праць Хмельницького інституту Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (Хмельницький, 2020 р.).

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалась на базі Хмельницького національного університету. До експерименту було залучено 120 студентів, які навчаються на різних факультетах і на різних курсах навчання.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилання, що нараховує 80 найменувань, та 3 додатків. Загальний обсяг роботи становить 95 сторінок, з них – 82 сторінки основного тексту. Робота містить 2 таблиці та 8 рисунків.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВСТВА СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1 Психологічне та соціально-педагогічне підґрунтя феномену батьківства

Витоки високої цінності сім'ї і, відповідно, батьківства в нашому суспільстві мають досить глибоке історико-культурне коріння. О. Ярошинська, дослідивши інститут батьківства в історії української етнопедагогіки, виділила та обґрунтувала шість періодів його становлення [77]:

I період. Охоплює проміжок з найдавніших часів до кінці VIII століття. Для цього періоду характерним є зародження первісних форм інституту сім'ї та інституту батьківства, а також закріплення та реалізація функцій виховним інститутом у період існування слов'янських племен. Із розвитком патріархату виникає моногамія, а з нею – велика патріархальна сім'я. У сім'ї керівну роль виконує чоловік, а жінка і діти підкорялися главі сім'ї. З'являються перші в історії людства організаційні форми виховання: дитячі ігри, традиції, звичаї, ритуали і т.д.

II період. Тривалість даного етапу охоплює проміжок з IX століття до середини XVII століття. У цей час відбувається зміцнення позицій інституту батьківства, формування його традицій у періоди Княжої доби (Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, Велике князівство Литовське) та слов'янського Відродження. Особливої уваги заслуговують погляди на виховання дітей та роль батьків у період Київської Русі. Прийняття християнства здійснило вагомий відбиток на уявлення про родину та покладені на неї функції щодо піклування про нащадків. Основа життя християнської сім'ї – у любові, благоговінні та чистоті. Про високий ідеал шлюбу та батьківства свідчать педагогічні літературні джерела Княжої доби. Аналіз письмових пам'яток, що дійшли до

нас, свідчить про те, що в той період батьківство розумілося як найважливіша духовно-моральна цінність з відповідним православним життєвим устроєм і високими нормами моральних стосунків між подружжям і домочадцями. Про пріоритет цих цінностей в сімейному та громадському житті йде мова в «Повчанні дітям» князя Володимира Мономаха (XII ст.). Так київський князь, звертаючись до своїх дітей, закликає – «навчися, праведний чоловіче, поступати благочестиво, навчися, за євангельським словом, «очима управлять», язик стримувати, ум упокорювати, тіло поневолювати, гнів погублять, помисли чисті мати, спонукаючись на добрі діла ради Господа; позбавлений – не мсти, зненавиджений – люби, гнаний – терпи, підданий хулі – моли, умертви гріх» [51].

III період – друга половина XVII століття – XVIII століття. Цей час відзначився зміною статусу та дієвості членів інституту батьківства. Значний внесок у практику виховної діяльності молодшого покоління та виконання батьківських ролей зроблено у період Козацької доби. Варто зазначити, що родинне виховання цього періоду базувалось на батьківській і материнській народній козацькій педагогіці. У сім'ях панував культ Батька і Матері, Бабусі і Дідуся, Роду і Народу. Виховання здійснювалося не лише на словах, а й на прикладах, вчинках батьків. Батько – захисник сім'ї, роду, творець історії, державності. Він – символ мужності, відваги, взірць для наслідування. Він – перший учитель, який знайомить своїх дітей із законами лицарської честі, готує їх до подолання життєвих труднощів. Мати символізувала берегиню традицій свого народу [37].

IV період триває з XIX століття до 1920 р. Цей час характеризується найвищим піднесенням родинного виховання та навчання. Українська сім'я стає джерелом ідей, знань, народних звичаїв. Формування інституту батьківства пов'язано зі збереженням і розвитком християнських традицій, усієї національної та духовної культури українського народу.

V період охоплює роки панування радянської ідеології – 1920-1991 роки. Досить суперечливий етап в історії української родини, характеризується деформацією цінностей та функцій інституту батьківства. Домінуюча роль у

вихованні підростаючого покоління належала державним навчальним закладам, тобто пріоритет віддано суспільному вихованню, тоді як автономність сім'ї та роль батька і матері у формуванні особистості дитини знецінювались. У післяреволюційний період держава активно руйнувала традиційну національну модель батьківства. Під впливом реформ, що проводяться, у «радянського» батьківства сформувалася певна риса, визначувана як пріоритет материнства над батьківством. Причиною цьому послужило декілька обставин: поширенням у результаті громадських потрясінь і воєн самотнього материнства; значним збільшенням числа сімей, в яких жінка ставала главою; особливістю державної сімейної політики, спрямованої в першу чергу на підтримку матері, а не батька. Це стало причиною часткового виключення з сім'ї чоловічого начала, заміненого державним втручанням, що призвело до занепаду функціонування інституту батьківства.

VI період – з 1991 року – донині. Для цього періоду характерним є подолання застарілих стереотипів, відродження інституту батьківства в умовах незалежної України, відновлення національної системи виховання, переосмислення педагогічних явищ та процесів. У той же час сучасні тенденції розвитку нашої держави, соціально-економічна нестабільність, демографічна криза, знецінення духовних-моральних цінностей як основи функціонування сім'ї, втрата родинних традицій, зосередження уваги на матеріальних цінностях, прагненні досягти фінансового достатку ускладнюють формування батьківства та ефективну реалізацію батьківських ролей. Усе це негативно позначається на дієвості інституту батьківства.

У теперішній час відродження ціннісного ставлення до батьківства сприймається в числі пріоритетних національних завдань, що вимагають значного його переосмислення. Тому постає потреба в детальнішому осмисленні суті батьківства як складного феномену, пов'язаного з системою духовно-моральних орієнтирів усього суспільства.

Складність феномену батьківства полягає, в першу чергу, в необхідності його розгляду через призму біологічного, психологічного, а також

соціокультурного контекстів. Будучи особливим соціальним інститутом, батьківство включає два інші інститути: батьківство та материнство. Батьківство також може бути розглянуте як особливий вид діяльності батьків, що включає догляд, утримання, виховання і навчання дитини [69].

Батьківство у Великому тлумачному словнику сучасної української мови визначається як «...кровна спорідненість між батьком і його дитиною» [10].

Батьківство, як багатоаспектне явище, потрапляє в сферу інтересів низки наукових галузей. Понятійний і методичний інструментарій, що використовується в них, обумовлює значну розбіжність пропонованих для його розуміння трактувань. Тому, незважаючи на багатовіковий інтерес до батьківства, поняття, що відповідає йому, досі не має однозначного трактування в наукових джерелах.

Філософія зосереджує свою увагу на зміст цінності дітей і сім'ї як суспільного явища.

Соціологія розглядає батьківство з позицій соціологічної категорії. В Україні серед соціологів, які займаються цією проблемою сьогодні, варто зазначити роботи О. Стрельник, яка досліджує соціальне конструювання батьківства. Л. Слюсар вивчає трансформацію батьківства у системі відносин сім'ї [70]. Таким чином, у рамках соціологічних наук батьківство інтерпретується як стійка емоційно насичена взаємодія реальних або потенційних батьків, що пов'язана з народженням і вихованням дітей, та характеризується відповідною поведінкою чоловіка та жінки

У демографії проводяться дослідження з виявлення причинних підстав, що спонукають людей народжувати та виховувати дітей.

У педагогіці проблема батьківства вивчається з позицій виховання, тобто розглядаються підходи, методи та засоби формування поведінки дитини, що визначає спосіб її життя, підготовку та залучення до дорослого життя (О. Вишневський, О. Духнович, А. Макаренко, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський та ін.). Педагогічний підхід до розуміння феномену

батьківства ґрунтується на вивченні виховного потенціалу сім'ї, коли батьківство розглядається як джерело педагогічних цілей і як засіб їх досягнення.

Батьківство також широко вивчається у рамках медицини, історії, права, соціальної роботи, етики і релігієзнавства.

Батьківство входить також до сфери інтересів психологічної науки. Проблема батьківства та сімейного виховання цікавила як українських (І. Бех, О. Возіянова, Л. Дзюбка, О. Доброєр, Д. Карпачов, Г. Костюк, С. Максименко та ін.), так і зарубіжних (Л. Божович, А. Варга, Л. Виготський, Ю. Гіппенрейтер, Т. Гордон, Е. Еріксон, І. Кон, Р. Овчарова, А. Співаковська та ін.) психологів. Проте, незважаючи на значний науковий інтерес до себе, категорія «батьківство» все ж не змогла придбати сталу інтерпретацію.

Аналіз психологічних джерел демонструє досить широкий спектр підходів до розуміння феномену батьківства. Так, у працях французького історика Ф. Аьеса [4] та американського антрополога М. Мід [38] батьківство розглядається як історично обумовлений соціокультурний феномен. В якості соціального інституту, який психологічно слід характеризувати в одній парадигмі з поняттям дитинство, розглядає батьківство І. Кон [28]. Питанню сутності батьківства як особливого соціально-психологічного феномену приділяли увагу О. Безпалько, І. Братусь, Л. Буніна, Г. Лактіонова, О. Лещенко, Н. Світайло та ін., усвідомленого батьківства в психологічному аспекті – О. Бодальов, М. Єрміхіна, Р. Овчарова, І. Кон, А. Співаковська, В. Столін, Г. Філіпова, І. Хамітова та ін. [69].

Розглядаючи батьківство як інтегральне соціально-психологічне утворення особистості, до його складу включають сукупність ціннісних установок різного рівня узагальнення та конкретизації, що отримують втілення в батьківському ставленні [14].

Батьківство розглядають також як відносно стійкий комплекс соціально-психологічних установок і очікувань стосовно народження та виховання дітей, батьківських почуттів, стосунків і позицій, що складаються в індивіда в процесі соціалізації і знаходять зовнішній прояв в стилі сімейного виховання [29].

В. Думанська використовує «батьківство» як інтегральне поняття, що відображає рівноправну участь чоловіка і жінки у вихованні дітей у сучасних родин (з англ. *parenthood*), тобто воно включає як материнство (народження та виховання дітей жінкою), так і участь батька у вихованні дітей [17].

Проте, очевидно, що, в силу складності даного феномену, трактування, що зосереджені на окремому його змісті, не характеризують батьківство з достатньою повнотою та вимагають уточнення. Так, Л. Виготський, розглядаючи батьківство як особливий вид діяльності, наголошував на його культурно та історично обумовленій природі. Властивий батьківству генезис детермінований соціальною ситуацією розвитку. При цьому соціальна ситуація розвитку – це своєрідне, специфічне для даного віку, єдине та неповторне ставлення між дитиною та оточуючою її дійсністю. Засвоєння батьківства відбувається тільки у контексті взаємодії з оточуючими дорослими: в емоційному спілкуванні у немовлячому віці, через оволодіння предметною діяльністю, в ігровій та навчальній діяльності тощо. В результаті цього змінюється психологічна структура, психологічний зміст батьківства та реалізація батьківської функції (психологічного супроводу дитячого розвитку) [13].

Підкреслюючи складність феномену батьківства, російська дослідниця Р. Овчарова відносить його до інтегрального психологічного утворення особистості, що є усвідомленням духовної єдності з шлюбним партнером по відношенню до своїх дітей. На змістовному рівні, в її розумінні, батьківство – це сукупність батьківських установок і очікувань, батьківських позицій, батьківського ставлення, батьківських почуттів, батьківської відповідальності та стилю сімейного виховання [48].

Г. Філіпова, розглядаючи батьківства як системне утворення, стверджує, що воно – не лише частина особистісної сфери жінки і чоловіка, але й системне утворення їх потреб, цінностей, мотивів і способів реалізації, а також система дитячо-батьківських взаємодій і сімейної педагогіки. Підкреслюючи значущість батьківства, автор вказує, що воно, з одного боку, забезпечує потреби нової

людини, а з іншого – реалізує потреби дорослої людини у взаємодії з дитиною, в турботі про неї і в переживанні досвіду материнства або батьківства [73].

Феномен батьківства здійснює безпосередній вплив на побудову таких важливих для функціонування сім'ї підструктур як подружні та дитячо-батьківські стосунки і, можливо, сам схильний до їх впливу. В силу цього, повноцінне розуміння його суті не можливе без виявлення його зв'язків з названими утвореннями.

На теперішній час найбільш вивченою в сімейній психології є феноменологія дитячо-батьківських стосунків (А. Варга, О. Захаров, А. Співаковська, Е. Ейдемиллер, Д. Боулбі, Р. Дрейкус, Г. Оллпорт, З. Фрейд, К. Хорні, М. Ейнсворт, Е. Еріксон та ін.). Дана проблематика розробляється, в основному, з позиції розгляду впливу дитячо-батьківських стосунків на розвиток особистості дитини. Одним із перших наукових напрямів, що обґрунтував такі можливості, є класичний психоаналіз.

Підвищена увага до батьків в психоаналізі дозволила виділити низку значущих характеристик батьківства. Так, Е. Еріксон, наголошує на двоїстості стосунків між батьками та дитиною, що обумовлена поєднанням чуттєвої турботи про потреби дитини з почуттям повної особистої довіри до неї. Згідно цієї двоїстості, батьки, з одного боку, покликані оберігати дитину від небезпек, що її оточують, а з іншого, – надавати їй певної свободи [18].

Розглядаючи батьківські стосунки як основу розвитку дитини, Е. Фромм показав відмінності між особливостями материнського і батьківського ставлення до дитини. На думку психолога, материнська любов безумовна, тобто мати любить дитину за те, що вона є. На відміну від материнської, батьківська любов обумовлена тим, наскільки дитина виправдовує його очікування. Е. Фромм вважав, що цілісний розвиток особистості вимагає, з одного боку, тісного зв'язку з батьками (в першу чергу – з матір'ю), з іншого, – передбачає відособленість дитини, врахування її індивідуальності, самостійності в розвитку [75].

Значний внесок щодо розуміння суті батьківства здійснили представники гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу, Г. Оллпорт та ін.).

Звертаючись до розгляду батьківських стосунків, вони виділили в них дві різні тенденції, суть яких зводиться до протиставлення умовної і безумовної любові, властивої батькам.

Подібної позиції дотримувався Р. Кембелл, який також визначає умовну та безумовну любов, як дві протилежні тенденції у батьківських стосунках. Він закликає батьків любити своїх дітей безумовно [59].

Ідеями гуманістичної психології скористалися науковці-практики. Я. Корчак, В. Сухомлинський у батьківських відносинах ключовим елементом вважали рівність позицій дитини і батьків. У їх розумінні, любов батьків до дитини повинна ґрунтуватися на їх умінні вибудувувати діалог, встановлювати з нею контакт [68; 78].

Гуманістичний підхід до розуміння суті батьківства відтворюється і в сучасному дослідницькому просторі. Проведені дослідження дозволили виділити у складі батьківства ряд компонентів, а саме: оцінного, когнітивного, емоційного і поведінкового компонентів [26]. Оцінний компонент розглядається дослідниками в якості оцінки батьками дитини або ситуації виховання. Когнітивний компонент виступає результатом усвідомлення батьками родинного зв'язку з дітьми, формування уявлення про себе як про батька, уявлення про ідеального батька, образ чоловіка (жінки) як батька спільної дитини, образ дитини тощо. Цей компонент відображає систему знань про батьківські функції і дитину, що використовуються для побудови стратегії і тактики її виховання. Емоційний компонент виражає суб'єктивне відчуття себе в якості батька, батьківські почуття, ставлення до дитини, ставлення самого суб'єкта до себе як батька, ставлення до подружжя, як до батька спільної дитини. Поведінковий компонент полягає в уміннях, навичках, діяльності батьків щодо догляду, матеріального забезпечення, виховання та навчання дитини взаємостосункам, стилям сімейного виховання, намірам поводитися певним чином у ставленні до дитини.

У сучасній психології батьківство характеризується за допомогою цілого комплексу понять, а саме: батьківські установки, позиції, мотивація,

орієнтування, сімейні цінності, батьківські почуття, батьківська рефлексія і відповідальність, батьківський авторитет, стиль сімейного виховання, батьківське ставлення тощо.

Так, при характеристиці феномену батьківства широко використовуються поняття «батьківська установка» і «батьківська позиція». В цілому, ці поняття є синонімічними, але відрізняються рівнем усвідомленості. Під батьківськими установками, як найбільш вивченим психічним феноменом у структурі батьківства, розуміється сукупність батьківського емоційного ставлення до дитини, сприйняття батьками дитини і способів поведінки у ставленні до неї [45]. На змістовному рівні цей термін включає цілий ряд різноманітних понять, таких як цінності, сприйняття дитини і самих батьків, уявлення й очікування, пов'язані з розвитком дитини. Він також включає оцінку того, що дитина може або не може робити, знання про процеси її когнітивного та соціального розвитку, про роль батьків в житті дітей, про цілі навчання дитини.

Батьківські установки мають зв'язки з особливостями батьківської поведінки. У працях Р. Овчарової простежується прямий зв'язок батьківських установок з дієвою любов'ю батьків, з пригніченням ними волі дитини, з нерозвиненістю батьківських почуттів, з перенесенням конфлікту між батьками в сферу дитячо-батьківських стосунків, з перевагою жіночих якостей в дитині. Установки батьків пов'язані зворотною кореляційною залежністю з «жертвністю» і нав'язливістю батьків, з неухважністю, владою та підвищеними вимогами до дитини [45].

Вбудовуючись у систему світогляду, батьківська установка реалізується у формі батьківської позиції, що є необхідною складовою становлення батьківської поведінки. Батьківська позиція реалізується через реальну спрямованість взаємодії з дитиною, в основі якої лежить свідомо або несвідомо оцінка дитини [65]. Вона виявляється під час вирішення батьками питань організації життєдіяльності дітей, процесу їх виховання, освіти тощо. Згідно цієї позиції процес взаємодії батьків і дитини досить часто характеризується через поняття «вимогливість», «суворість», «послідовність» або її відсутність, що

говорять про конкретні способи дитячо-батьківської дії. Ставлення батьків до дитини може характеризуватися м'якістю (поблажливістю, участю, прийняттям тощо) або жорсткістю (жорстокістю, вимогливістю, суворістю). Взаємодія батьків з дитиною, що здійснюється під впливом конкретної ситуації, визначає характерний відтінок виховного прийому – критики, незгоди, контролю або розради, підтримки.

Характеристикою батьківства виступають також почуття, що забарвлюють взаємодію дитини та батьків. Батьківські почуття є групою почуттів, що займають особливе місце за значущістю в житті людини серед інших емоційних зв'язків. Одним з основних батьківських почуттів є батьківська любов. Це природне почуття, що інтерпретується як джерело та гарантія емоційного благополуччя людини, підтримки фізичного та психічного здоров'я [44]. Любов батьків є важливою умовою належної морально-психологічної атмосфери в сім'ї, ефективного виховного впливу батьків на дітей. Вона не лише збагачує емоційне життя дітей, життя усієї сім'ї, але й допомагає батькам приймати правильні рішення, пов'язані з вихованням. Однак психологи та педагоги на теперішній час акцентують увагу на послабленні в останні роки батьківської уваги до дітей, яку називають «дефіцитом батьківської любові».

Український психолог С. Максименко особливу роль у становленні особистості дитини надавав любові, стверджуючи, що вона уже присутня у тій істоті, яка щойно почалася. Увесь період пренатального розвитку – досвід любові, відкритості, захищеності, комфортності і росту. Дитина, яка перебуває у лоні матері, отримує неоціненний досвід любові. У перші місяці після народження найважливішим для малюка є соціальне оточення, а саме, прояв любові найближчих людей – любов між батьками та любов матері до дитини. Тому надзвичайно ціннісною складовою у взаємостосунках чоловіка та жінки, майбутніх батька та матері, виступає саме любов, яка закладає підґрунтя майбутньої особистості, формує базову довіру дитини до оточуючого світу [34].

Батьківська мотивація реалізується у формі бажання стати батьком. Це бажання може характеризуватися різним рівнем на різних етапах життя людини та регулюватися поєднанням зовнішніх і внутрішніх чинників.

Батьківське орієнтування включає знання про батьківство. До його складу, зокрема, можуть бути включені знання про планування сім'ї і вагітності, про саму вагітність і пологи, про психічний розвиток дитини і розвиток дитячо-батьківських стосунків та ін.

Сімейні цінності є сплавом емоцій, почуттів, переконань і поведінкових проявів, що характеризують побудову дитячо-батьківських стосунків. На рівні традицій, зазвичай, закріплюються такі цінності як повага до старших, турбота про молодших, взаємодопомога, спільна праця та відпочинок, тверезий спосіб життя, гостинність та ін. Такі добрі традиції дуже позитивно позначаються на дітях, сприяють формуванню у них моральних якостей.

Батьківська рефлексія виступає своєрідним контролем за батьківством. Вона є постійним переосмисленням того, що відбувається в психологічному просторі «дитина – батьки».

Нерозривно з батьківською рефлексією пов'язана батьківська відповідальність. Батьківська відповідальність, на думку українських науковців І. Пеші та М. Соляник, визначається не лише зовнішніми соціальними запитами, а, головним чином, моральною складовою, рівнем особистої відповідальності батьків за виконання батьківських обов'язків [50].

Батьківську відповідальність можна охарактеризувати єдністю трьох компонентів – когнітивного, емоційного і поведінкового. Когнітивна складова включає уявлення про відповідальну і безвідповідальну поведінку батька, про розподіл відповідальності між подружжям в інших сім'ях і у своїй сім'ї. Емоційна складова спрямована на стосунки до розподілу відповідальності в сім'ї, на емоційні переживання, пов'язані з цим, і на оцінку себе як батька. Поведінкова складова стосується контролю своєї поведінки, подій, що відбуваються, і характеризується займаною роллю, яка відведена в сім'ї [58].

Під авторитетом батьків розуміється духовна дія батьків на поведінку та формування свідомості дітей, що ґрунтується на шанобливо-довірливому ставленні дитини до думки батька та матері. Справжній авторитет батьків можна завоювати лише в результаті постійної, наполегливої і успішної роботи над собою. Авторитет батьків органічно пов'язаний з особистим прикладом і набуває виховного значення лише за наявності істинного визнання дітьми ролі батька та матері.

Взаємодія вищеперахованих компонентів батьківства дає можливість говорити про стиль сімейного виховання. Стиль сімейного виховання детермінує особистісне становлення та розвиток дитини і пов'язаний з певними особливостями поведінки батьків. На думку Р. Овчарової, результати досліджень підтверджують наявність у стилі сімейного виховання прямої кореляції з емоційною дистанцією, з суворістю батьків, з товариськими стосунками між дитиною і батьками, з наявністю покарань, з винесенням конфліктів у сферу дитячо-батьківських стосунків, а також з престижем, з соціальними контактами, з духовністю й індивідуальністю батьків. Зворотна залежність стилю виховання простежується з подружніми конфліктами [45].

Інтегральним відображенням феномену батьківства, сформованим на суб'єктному рівні, на базі усього комплексу компонентів батьківства, виступає батьківське ставлення. Батьківське ставлення не лише містить суб'єктивно оформлене сприйняття феномену батьківства в цілісності його складових, але й здійснює на них певний вплив.

У психології затвердилося розуміння того, що феномен батьківства в єдності його складових є динамічним утворенням особистості. У формуванні батьківства Р. Овчарова виділяє два ключові етапи – теоретичний (дошлюбний етап) і практичний (народження власної дитини) [45]. Теоретичному рівню відповідає потенційне батьківство, що сприяє закладці в процесі соціалізації самої можливості стати батьком. Воно умовно поділяється на два великі періоди: перший – з народження до початку пубертату, другий, – пізній підлітковий вік, юність. Перший період реалізується під домінуючим впливом батьківської сім'ї,

від якого багато в чому залежить успішність виконання майбутніх батьківських ролей. Майбутнє батьківство закладається під впливом умов і способу життєдіяльності сім'ї, особистого прикладу батьків, від культури взаємовідносин батьків, від характеру розподілу домашніх обов'язків, від стилю, звичаїв, традицій сім'ї тощо. Другий період формування батьківства характеризується посиленням впливу на дитину однолітків, учителів, інших дорослих. У цей період відбувається також статеве дозрівання і тому він містить більшість майбутніх сімейних загроз, що викликаються раннім сексуальним дозріванням, дошлюбною сексуальністю, абортами тощо.

С. Дев'ятих враховує комплекс параметрів при побудові періодизації батьківства [14]. Він виділяє п'ять його етапів:

1. Період від укладання шлюбу й очікування дитини до її народження – це період молодої сім'ї, придбання нових соціальних ролей (чоловіка і дружини), встановлення правил взаємодії між собою, визначення меж сім'ї.

2. Період, що розпочинається від народження дитини й охоплює його дошкільне дитинство: поява ще одного члена сім'ї – перерозподіл взаємовідносин між подружжям, освоєння нових внутрісімейних ролей (матері та батька), встановлення нових міжособистісних стосунків, підготовка дитини до школи.

3. Період шкільного дитинства: необхідно зберегти і підтримувати почуття безумовної любові і прийняття дитини, не зводити своє ставлення до неї, переважно, з точки зору її шкільних успіхів.

4. Підлітковий період і юність: слід навчитися надавати підлітку свободу й автономію, прийняття його сексуальності, стосунків, що встановлюються з протилежною статтю. Це період певного дистанціювання молоді від батьків, проте діти, які дорослішають, як і раніше гостро потребують уваги батьків. Тому особливо значущим стає завдання побудови неформальних, нерегламентованих, довірливих стосунків.

5. Період дорослості дитини, створення нею своєї сім'ї і народження в ній дітей, перехід батьків до виконання ролі бабусі та дідуся.

Зазначені характеристики виступають підґрунтям становлення батьківської зрілості як можливості повноцінно та з максимальною ефективністю реалізовувати роль батьків.

На основі аналізу поглядів науковців щодо феномена батьківства (І. Беґа, О. Безпалько, Г. Лактіонової, Р. Овчарової, А. Співаковської та ін.) К. Федюшкіна визначила основні якості, якими мають володіти батьки для успішного виховання дитини: позитивне ставлення до себе як до батька/матері; безкорислива, безумовна любов до дитини; прояв турботи та піклування про дитину, задоволення її найважливіших потреб; прагнення до встановлення емоційного контакту з малюком; постійне пізнання та вивчення особистості дитини; єдність та узгодженість поглядів батьків щодо обов'язків по відношенню до дитини та реалізації виховного впливу; прийняття відповідальності за благополуччя дитини та здійснений виховний вплив на неї; гнучкість поведінки у взаємостосунках як з дитиною, так і з чоловіком/дружиною; прагнення визнавати дитину повноцінною особистістю, будувати взаємостосунки на суб'єкт-суб'єктному рівні; оптимальний рівень психолого-педагогічної культури батьків, прагнення до морального вдосконалення та духовного зросту [71].

Таким чином, проведений теоретичний аналіз дозволяє дійти висновку, що під батьківством з психологічної точки зору доцільно розуміти інтегральне особистісне утворення, що містить сукупність ціннісних орієнтацій, установок, очікувань, батьківських почуттів, позицій, відповідальності, стиля сімейного виховання та батьківського ставлення. Зниження в суспільстві цінності батьківства свідчить, в першу чергу, про не сформованість у молодих людей адекватного ставлення до нього.

1.2 Студентський вік як сенситивний період розвитку ціннісного ставлення до батьківства

Неодмінною передумовою формування ціннісного ставлення студентів закладів вищої освіти до батьківства є розуміння студентської молоді, визнання й безумовне прийняття їх. Тому, на наше переконання, варто розглянути загальні психологічні особливості юнаків і дівчат студентського віку.

Загальнопсихічний розвиток у студентському віці є особливим періодом інтенсивної соціалізації людини, розвитку вищих психічних функцій, становлення всієї інтелектуальної системи й особистості в цілому, тому що в цілому психологічний зміст юності пов'язаний з розвитком самосвідомості, вирішенням завдань професійного самовизначення і вступу до дорослого життя [16; 25].

Процес розвитку самосвідомості особистості у період дорослішання пов'язується з процесами соціалізації, індивідуалізації та інтеграції особистості, формуванням соціальної позиції; конструюванням різних образів «Я» у структурі «Я-концепції» особистості юнацького віку (Г. Акопов, Б. Волков, І. Кон, К. Обуховський, В. Павловський та ін.); формуванням ціннісно-сислової та морально-духовної сфери особистості (І. Бех, І. Булах, С. Максименко) [66].

У психологічній літературі юнацький вік характеризується як період життя між підлітковим віком і дорослістю.

Вперше цей вік як етап зрілості, дорослішання був виділений у період формування громадянського суспільства в Стародавній Греції. В Античній Греції вікова періодизація мала сім фаз, межі юності визначаються періодом від 14 років до 21 року. У період Відродження спробу розробки вікової періодизації здійснили: чеський педагог Я. Коменський, який виділив чотири вікові періоди по шість років кожний (від народження до 6 років – дитинство, з 6 до 12 років – підлітковий вік, з 12 до 18 років – юність, від 18 до 24 років – період змужніння); французький педагог Ж.-Ж. Руссо також виділив чотири вікові періоди (від

народження до 2 років – фізичний розвиток, від 2 до 12 років – період сну розуму, від 12 до 15 років – період розумового та трудового виховання, від 15 років до повноліття – період бурі пристрастей [36]. Е. Еріксон період від 18-20 до 25 років називає «молодістю» [57].

У «Великому психологічному словнику» В. Зінченко зазначає, що «у схемі вікової періодизації онтогенезу, прийнятої фахівцями з проблем вікової морфології, фізіології та біохімії, юнацький вік був визначений як 17-21 рік – для юнаків і 16-20 років – для дівчат» [22].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає можливість стверджувати, що хронологічні межі юнацтва визначаються в психології по-різному. Межа між підлітковим і юнацьким віком досить умовна, і в одних схемах періодизації (переважно в західній психології) вік від 14 до 17 років розглядається як завершення підліткового віку, а в інших – відноситься до юності.

Д. Бромлей, характеризуючи юнацький вік, зазначає такі його особливості: поява власної сім'ї, відхід з батьківського будинку, народження першої дитини, освоєння професійних ролей, встановлення кола знайомих, пов'язаних з трудовою діяльністю [72].

Л. Коул та Дж. Холл перерахували проблеми, які має вирішити юність, перш ніж потрапить до «раю дорослого буття»: 1) загальну емоційну зрілість; 2) пробудження інтерсексуального інтересу; 3) загальну соціальну зрілість; 4) емансипацію від батьківської хати; 5) інтелектуальну зрілість; 6) вибір професії; 7) навички поведінки з вільним часом; 8) побудову психології життя, заснованої на поведінці, що базується на сумлінні та свідомості обов'язку; 9) ідентифікацію «Я» (перцепцію «Я»). Досягнення дорослого буття і є кінцевою метою юності [57].

Розглядаючи юнацький вік, Л. Виготський, І. Кон, В. Мухіна, Л. Обухова, А. Реан, Д. Ельконін та ін. виділяють такі його вікові періоди: 16-17 років – рання юність, 17-20 – власне (у вузькому сенсі) юність, 20-21 – пізня юність [12].

Важливою для розуміння природи юнацького віку є думка І. Кона, який зазначає, що перехід від дитинства до зрілості (епоха переходу від дитинства до

дорослості) охоплює в цілому вік від 11-12 до 23-25 років. Його тривалість підкреслює складність цього періоду, який включає в себе біологічні, психологічні та соціальні характеристики. Цей період поділяється на три етапи: підлітковий вік (від 11-12 до 14-15 років), що є перехідним у біологічному аспекті (вік статевого дозрівання) і означає завершення дитинства; рання юність (від 14-15 до 18 років); пізня юність або початок дорослості (від 18 до 23-25 років) [27].

Період юності характеризується цілісністю поведінки, внутрішньою єдністю, розумінням зв'язку внутрішніх і зовнішніх подій, солідаризованістю з соціальними нормативами та груповими прагненнями. Юнацький вік, на думку Е. Еріксона, є центральним у формуванні психологічного та соціального благополуччя індивіда, саме в ньому і закладається фундамент для подальшого визрівання особистості. Сформована самостійність і відповідальність за свої вчинки, розвинена здатність приймати «смісложиттєві» рішення, усталені світоглядні орієнтації, стійкий «образ світу», певні перспективи та цілі життя, професійне самовизначення та набуття нового соціального статусу, становлення індивідуального життєвого стилю та ін. – є тими характеристиками, що презентують юнацький період життя [18].

У вітчизняній науці прийнято розглядати юнацький вік як самостійний період розвитку людини, її особистості та індивідуальності. Найважливіший психологічний процес юнацького віку – становлення самосвідомості і, зокрема, стійкого образу «Я», відкриття свого внутрішнього світу [5].

В. Столін стверджує, що основним психологічним новоутворенням в юнацькому віці, виступає особиста ідентичність, що виявляється в усвідомленні своєї індивідуальності, неповторності, інтимізації внутрішнього життя [67].

Розглядаючи ідентифікацію та відособлення як діалектично пов'язані механізми, В. Мухіна зазначає, що в юності «робота» психологічного механізму ідентифікації загострює такі здібності молодого людини як здатність відчувати, емоційно переживати стан інших людей як свій. «Саме в юності відбувається становлення людини як особистості, коли молода людина, пройшовши

непростий шлях онтогенетичної ідентифікації уподібнення іншим людям, придбала соціально значущі властивості особистості» [41]. Разом з тим, саме в юності актуалізується потреба у відокремленні, прагненні вберегти свій внутрішній світ від втручання як близьких, так і сторонніх людей, для того, щоб через вибудовування рефлексії зберегти свою індивідуальність, зміцнити почуття особистості, реалізувати свої домагання на визнання [40]. Найбільш характерні для юнацтва явно виражені протиріччя між близькістю й ізоляцією. Близькість виступає путівником в об'єднанні ідентичностей, за умови збереження своєї унікальності, неповторності. Іноді в юності виникає відчуття ризику втратити себе, тоді настає стан ізоляції, самотності. Ці почуття виникають і в ситуації відсутності взаємності.

Пошук особистої системи цінностей і пріоритетів у відносинах «лідерство-підпорядкування» стає актуальним саме у цей віковий період. Однак у період різких соціальних трансформацій, перетворень визначитися з системою цінностей досить важко, особливо коли старше покоління вже не виступає значущим орієнтиром.

Особливої уваги заслуговує, на нашу думку, теза В. Слободчикова, який стверджував, що ще одним, дуже важливим аспектом юнацького віку є формування власного світогляду, пошук свого фундаменту, свого заснування, положення в цьому світі. У цей період молода людина освоює соціокультурні норми, стає «відповідальною за власну суб'єктність» [61].

У цей період у ключових сферах життя (особистісній, професійній, соціальній) відзначається активне цілеспрямоване прагнення до самовираження, особистісного уявлення. Це виявляється, в першу чергу, в професійному самовизначенні, самостійному вибудовуванні професійної кар'єри. В ситуації фрустрації, коли вимушено вирішення цих завдань сповільнюється і внутрішньо переживається як дефіцит, то молода людина мобілізує всі сили, щоб подолати цей недолік, що обумовлює розвиток творчих здібностей.

Період юності характеризується формуванням і розвитком потреби в пошуку й усвідомленні сенсу життя. Так, К. Обуховський [44] виділяє три етапи

розвитку потреби пошуку сенсу життя. На першому – сенс життя визначається через ідентифікацію за готовими зразками. Ті чи інші форми поведінки визначаються потребою в емоційному контакті. У другій фазі розвитку потреби сенсу життя на основі переживання недосконалості світу відбувається будівництво концепцій світобудови, глобалізуються екзистенційні проблеми, молоді люди багато та вільно розмірковують. На думку автора, ця фаза характерна для студентів 18-20 років (1-2 курс). Це швидкоплинна фаза, студенти швидко переходять на третю фазу, але буває так, що залишаються на першій. Початок третьої фази характеризується тим, що молоді люди роблять висновки зі свого і чужого досвіду, сумніви та переживання практично зникають, починається етап осмислення і вибудовування майбутнього.

Д. Шимановський зазначав, що юнацькому періоду притаманні пошуки власної ролі в житті, сенсу свого існування та визначення шляху втілення в життя обраних цінностей, тому криза не обмежується лише пошуками власної індивідуальності, а може бути кризою ідентичності професійної, етнічної, національної чи релігійної. Така криза примушує думати про себе, обирати шляхи, якими хочеться пройти крізь життя, тобто розвивати власну самосвідомість [76]. Порогом на шляху до зрілості стає ідентифікація, що поєднує зачатки потреби в сенсі життя з діями, спрямованими на задоволення потреби в емоційному контакті (емоційно-почуттєвий компонент). Коли у процесі навчання й набуття досвіду в індивіда спостерігається ріст інтелектуальних вимог до себе (пізнавально-когнітивний компонент), а формула ідентифікації вже не може залишатися достатнім критерієм змісту, створюються умови для виникнення нових формул пізнавальних конструктів. З них юнаки створюють більш загальні, реалістичні й динамічні гіпотези власного змісту та сенсу життя, які більше підходять для використання з метою кращого розуміння своєї поведінки та її нових інтерпретацій і реалізації (поведінково-діяльнісний компонент) [66].

На етапі юнацького віку формулювання концепції змісту життя охоплює найчастіше крайній діапазон проблем (юнацький максималізм), оскільки

відсутні досвід і необхідний критичний підхід, який би дозволив сформулювати кілька концепцій того самого змісту, піддати їх критичному аналізу і вибрати одну з них, найбільш адекватну до реальних умов та власних здібностей і можливостей їх реалізації. Тому концепцію цієї фази (юнацький вік) деякі психологи називають «космічною» (А. Маслоу, К. Обуховський та ін.), коли настає: «Хворобливе відчуття контрасту між ідеалізованим «Над-Я» і збитковим «Я», що змушує пізнавати власну душу, самого себе, працювати над собою» [44]. Таким чином, самопізнання та саморозвиток виступають механізмами розвитку духовної самосвідомості в юнацькому віці.

О. Бантишева, намагаючись пояснити внутрішню кризовість юнацького віку зазначає, що по-перше, позначаються внутрішні труднощі перехідного віку, починаючи з психогормональних процесів і закінчуючи перебудовою Я-концепції. По-друге, граничність і невизначеність соціального статусу юнацтва. По-третє, протиріччя, зумовлені перебудовою механізмів соціального контролю: дитячі форми контролю, засновані на слухняності перед дорослими, вже не діють, а дорослі способи, які передбачають свідому дисципліну та самоконтроль – ще не склалися або не зміцніли. Все це може ускладнювати засвоєння навчального матеріалу, процес самомотивації, здатність приймати рішення і рухатися до мети, спілкування з батьками та однолітками [5].

Юність – це ще й період студентства, часто і початок трудової діяльності, тобто період значущих змін у соціальному статусі. Студентський вік розглядається Б. Ананьєвим як особлива онтогенетична стадія соціалізації індивіда. Він дає таке визначення студентського віку: «Виховання спеціаліста, суспільного діяча і громадянина, опанування та консолідація багатьох соціальних функцій, формування професійної майстерності – все це становить особливий і найважливіший для суспільного розвитку та становлення особистості період життя, який позначається як студентський вік» [52].

Основними суперечностями даного вікового періоду, які є джерелом якісних перебудов особистості, вважаються протиріччя між сутністю нового соціального статусу особистості, що обумовлює зростання прагнення до

самостійності, незалежного життя, усвідомлення себе повноправним членом суспільства та постійним почуттям несвободи, неможливості сформувати внутрішню позицію дорослої людини, визначити себе в світі, знайти своє місце та призначення в житті.

За результатами лонгітюдного дослідження, проведеного під керівництвом Б. Ананьєва [2], було встановлено, що студентський вік є «золотою порою людини» – сенситивний період для розвитку основних соціогенних потенцій індивіда як особистості: 1) формування професійних, світоглядних і громадянських якостей майбутнього фахівця; 2) розвиток професійних здібностей і сходження до вершин творчості як передумова подальшої самостійної професійної творчості; 3) центральний період становлення інтелекту і стабілізації рис характеру; 4) відбувається перетворення мотивації та всієї системи ціннісних орієнтацій; 5) інтенсивно формуються соціальні цінності у зв'язку з професіоналізацією.

Це доленосний період у житті людини, бо приймається велика кількість відповідальних рішень, які студенти повинні прийняти порівняно швидко, але вони значною мірою визначають подальшу їхню долю. У цей час відбувається активне формування індивідуального стилю діяльності (Є. Клімов) [52].

У психологічній літературі зазначається, що провідною діяльністю в студентський період є професійне самовизначення. З цього приводу Л. Мітіна зазначає, що ключовим критерієм професійного самовизначення виступає активність особистості, потреба в самореалізації, усвідомлення необхідності змін у внутрішньому світі, пошук нових можливостей самоздійснення в професійному становленні [55].

Від усвідомленості процесу професійного самовизначення багато в чому залежить вибір молодою людиною життєвого шляху, способів життя. Одним з таких можливих способів, за С. Рубінштейном [56], є життя, що не виходить за межі природних зв'язків, в яких живе молода людина. Тут людина знаходиться всередині самого життя: будь-яке її ставлення – це ставлення до явищ життя, а не до життя в цілому. Згідно з даним способом у самосвідомості молодої людини

домінує інертна, бездіяльна позиція – позиція підпорядкування в професійному самовизначенні, а в подальшому і в професійній діяльності.

Іншою схемою існування є вихід за межі потоку повсякденного життя, народження ціннісно-сміслового визначення життя, бачення своєї праці в цілому, прагнення стати творцем власного життя, конструювання свого сьогодення та майбутнього.

Розвиток особистості студента під час навчання у закладах вищої освіти на різних курсах має свою специфіку [54].

Перший курс вирішує завдання залучення нещодавнього абітурієнта до студентських форм колективного життя. Поведінка студентів відрізняється високим ступенем конформізму; у першокурсників відсутній диференційований підхід до своїх ролей.

Другий курс – період найбільш напруженої навчальної діяльності студентів. У життя другокурсників інтенсивно включені всі форми навчання і виховання. Студенти отримують загальну підготовку, формуються їхні широкі культурні запити і потреби. Процес адаптації до цього середовища переважно завершений.

Третій курс – початок спеціалізації, зміцнення інтересу до наукової роботи як віддзеркалення подальшого розвитку і поглиблення професійних інтересів студентів. Нагальна необхідність у спеціалізації найчастіше призводить до звуження сфери різнобічних інтересів особистості.

Четвертий курс – перше реальне знайомство зі спеціальністю в період проходження навчальної практики. Для поведінки студентів характерний інтенсивний пошук більш раціональних шляхів і форм спеціальної підготовки, відбувається переоцінка студентами багатьох цінностей життя і культури.

П'ятий курс – перспектива швидкого закінчення ЗВО формує чіткі практичні установки на майбутній рід діяльності. З'являються нові цінності, що стають все більш актуальними, пов'язані з матеріальним і сімейним становищем, місцем роботи тощо. Студенти поступово відходять від колективних форм життя ЗВО.

У цілому ж, розвиток особистості студента як майбутнього фахівця з вищою освітою відбувається в кількох напрямках:

- центральним психологічним новоутворенням юнацького віку стає стійка самосвідомість і стабільність образу «Я»;

- виражене прагнення до самовизначення, самовираження, вибудовування стратегій життєдіяльності, висока соціальна активність;

- визначення індивідуального життєвого стилю, набуття сенсу життя, реалізація планів професійного та особистісного життя, в тому числі створення сім'ї та народження дітей;

- вибудовування системи цінностей, духовно-моральної позиції, опосередкованих свідомістю власної унікальності та неповторності;

- отримання вищого освітнього рівня, пов'язане зі зміною соціального статусу, з розвитком стійкого світогляду, усталених морально-етичних принципів;

- зміцнення ідейної переконаності, професійної спрямованості;

- зростання домагань особистості в області своєї майбутньої професії;

- гармонійне поєднання інтелектуальної і соціальної зрілості.

Таким чином, студентський вік – це «золота пора» і в особистісному житті людини: час величних мрій і закоханості, затишку дружнього кола спілкування і «занурення» у своє «Я», духовного злету і сексуальної активності, створення сім'ї і щасливих турбот материнства-батьківства; це період для сприятливого формування ціннісного ставлення до батьківства.

1.3 Сучасний рівень ціннісного ставлення до батьківства студентів закладів вищої освіти

Однією з провідних тем проблеми батьківства продовжують виступати дослідження, що розкривають психологічну суть батьківських стосунків і ставлень до батьківства як його окремі прояви. Значущість категорії ставлення проявляється в тому, що в психологічній науці відповідне явище розглядається як компонент будь-якого психічного акту. Так, у трактуванні Б. Ломова ставлення розглядається як загальне поняття, що означає різноманітні властивості та стани особистості: потреби, мотиви, прихильності, симпатії, антипатії, ціннісні орієнтації, інтереси тощо. Тобто термін «ставлення» включає не лише і не стільки об'єктивний зв'язок з оточенням, скільки його суб'єктивну позицію в цьому оточенні [33].

Отже, під ставленням варто розуміти інтеграційне особистісне утворення, що визначає взаємозв'язки людини з дійсністю. Різноманітність дійсності обумовлює широку варіативність ставлень людини. Враховуючи те, що ставлення пов'язують людину з усіма сторонами дійсності, В. Мясіщев виділяв три їх основні категорії: явища природи і світ речей; світ і суспільні явища; сам суб'єкт – особистість [42]. Відповідно до цієї позиції, особистісну взаємодію можна розглядати як стосунки особистості з середовищем, як міжособистісні і як внутрішньоособистісні стосунки. Ми розглядаємо батьківські ставлення як різновид ставлень, що характеризують відповідні суспільні явища.

А. Співаковська стверджує, що батьківське ставлення створює реальну спрямованість дорослого, що дозволяє описувати широкий спектр стосунків, які мають у своїй основі свідому або несвідому оцінку дитини, що виражається в способах і формах взаємодії з нею [65].

Таким чином, на наш погляд, батьківське ставлення є суб'єктивним відображенням батьківства на рівні сприйняття, оцінки й активізації діяльній активності його суб'єктами. Складовими цього феномену є: уявлення, установки,

позиції, очікування, мотиви, орієнтації, стратегії, цінності та ін. Батьківське ставлення, інтегруючи на суб'єктному рівні оцінку всіх проявів батьківства, здійснює на них позитивний або негативний вплив. Аналіз досліджень з проблеми батьківських стосунків свідчить про вплив цього феномену на становлення самосвідомості, емоційної, волювої, комунікативної і моральної сфер дітей. Стійкий інтерес до проблеми батьківського ставлення в психології обумовлений його значенням як для розвитку дитини, так і для розвитку самого суб'єкта стосунків.

У сучасних психологічних дослідженнях значна увага приділяється практичній стороні проблеми – побудові батьківського ставлення, найбільш ефективного з точки зору виховання. Ця проблема вивчається, починаючи з 20-х рр. ХХ ст., і з урахуванням сучасних реалій зберігається і по теперішній час. Будувати стосунки з дитиною за допомогою діалогічного виховуючого спілкування пропонують психологи Л. Петрівська та А. Співаковська [65]. Завдання батьків вони вбачають у прийнятті дитини такою, якою вона є, і в трансляції її батьківської любові. Така любов, в їх трактуванні, не виключає висування дитині вимог і здійснення контролю за їх виконанням. Відзначається, що через забезпечення природної атмосфери внутрісімейних стосунків, здійснення виховного впливу на дитину, тобто через реалізацію ціннісного ставлення до батьківства, батько і мати створюють необхідні умови для сприятливого розвитку дитини.

Зосередження на обґрунтуванні підходів до побудови батьківського ставлення без детального вивчення його особливостей, на нашу думку, є мало продуктивним, оскільки не має під собою емпірично підтвердженого розуміння структурно-змістовної суті батьківських ставлень. Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що труднощі, які виникають при вибудовуванні батьківських ставлень оголюють амбівалентність, а в деяких випадках і суперечність їх природи.

Суперечність ставлення до дитини О. Смірнова і М. Бикова [63] пояснюють співіснуванням предметного й особистісного начал, протилежних за

своєю суттю. Безумовне або особистісне начало, в їх трактуванні, містить такі чинники, як прийняття, любов, співпереживання тощо. Воно характеризується безкорисливою любов'ю та сильним емоційним зв'язком. Умовне або предметне начало ставлення до дитини включає об'єктивну оцінку, контроль, спрямованість на виховання у дитини певних якостей, які, на думку батьків, мають найбільшу цінність. Воно обумовлене відповідальністю, яку батьки несуть за благополуччя дітей. За такого трактування, предметне (часткове) й особистісне (цілісне) ставлення не є різними типами або формами стосунків, а утворюють два моменти, властиві до певної міри кожному конкретному ставленню батьків до дитини.

А. Співаковська визначає внутрішню конфліктність ставлень, які вибудовують батьки при взаємодії з дитиною. Підтверджуючи цю характеристику, авторка виділяє закономірність, що є властивою батьківському ставленню: незважаючи на висловлювану батьками підтримку процесу дорослішання і розвитку своєї дитини, вони всіляко намагаються утримати її біля себе, перешкоджають її бажанню жити самостійно [65].

У зарубіжній і вітчизняній психології неодноразово здійснювалися спроби проведення досліджень для виявлення параметрів батьківського ставлення до дітей. Так, О. Карабанова вважає, що батьківське ставлення характеризується: характером емоційного зв'язку; мотивами виховання та батьківства; мірою залучення батьків і дитини в дитячо-батьківські стосунки; задоволенням потреб дитини; стилем спілкування і взаємодії з дитиною; способом вирішення проблемних і конфліктних ситуацій; соціальним контролем (вимоги, заборони, способи контролю; санкції, батьківський моніторинг); мірою стійкості і послідовності (суперечності) сімейного виховання [23].

Згідно А. Варги, багатовимірність батьківського ставлення характеризується наступними складовими: 1) інтегральним прийняттям або запереченням дитини; 2) міжособистісною дистанцією («симбіозом»); 3) формами та напрямом контролю (авторитарною гіперсоціалізацією); 4) соціальною бажаністю поведінки [7].

Батьківське ставлення, разом зі ставленням до дитини, характеризує також ставлення до батьківської ролі, тобто до батьківства як особливого феномену, який має ряд особливостей. Зокрема, науковці вказують, що ставлення до батьківства проявляється в прийнятті, запереченні або в амбівалентному ставленні до своєї ролі батька; у адекватному прийнятті власної батьківської ролі (батька або матері). Важливим є також не лише прийняття власної ролі, але й ролі партнера. Неприйняття однією зі сторін батьківської ролі неминуче відбивається на поведінці партнера [53].

Аналізуючи складність розуміння науковцями ставлення до батьківства, враховуватимемо позицію В. Мухіної, яка відмічає, що в реальному житті його характеристика ще складніша, ніж у будь-якій класифікації. Зокрема, його ускладнює можливість присутності в сім'ї одночасно декількох стилів ставлення до дитини, які висуваються від батька, матері, бабусі і дідуся. Ці члени сім'ї можуть конфліктувати один з одним, відстоюючи кожен свій стиль [40].

Більшість науковців сходяться на думці, що при аналізі адекватності параметрів ставлення до батьківства також необхідно враховувати формальні особливості самого батьківства, яке може мати різні форми. Так Р. Овчарова, зокрема, вважає прийнятним використовувати при визначенні форми батьківства наступні критерії: форму (материнство і батьківство); структуру сім'ї (батьківство в повній сім'ї з двома батьками; у неповній сім'ї з одним із батьків; у материнській сім'ї); міру спорідненості (біологічне батьківство; соціальне батьківство, коли дитину виховують прийомні батьки; змішаний тип батьківства, коли прийомним є тільки один з батьків, а з другою дитиною існують кровні зв'язки) та ін. [46].

Вищезазначені положення свідчать про значну складність організації ставлень до батьківства, що істотно ускладнює їх структурно-змістовне вивчення. В зв'язку з цим доцільно вивчити структуру батьківських ставлень, розглянувши її компоненти.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив виділити в структурі ставлення до батьківства наступні компоненти: пізнавальний, емоційний, поведінковий і мотиваційний. Розглянемо ці компоненти детальніше.

Пізнавальний компонент ставлення до батьківства може бути охарактеризований уявленнями батьків про суть і значущість батьківства, їх переконаністю в доцільності певної батьківської поведінки тощо. До структури пізнавального компонента ставлення до батьківства варто також додати образи дитини та партнера по шлюбу. Варто зазначити, інформація, що створює цей компонент ставлення до батьківства, знаходиться на рівні переконань. Передусім, це стосується переконань у пріоритетності яких-небудь цілей, типів і форм поведінки, а також переконань у пріоритетності яких-небудь об'єктів, їх певної ієрархії. Отже, на нашу думку, пізнавальний компонент ставлення до батьківства є комплексом образів суб'єкта, що відображає його уявлення та переконання про дитину, про ідеального батька, про себе як батька, про іншого з батьків, а також про всі аспекти організації батьківської поведінки.

На теперішній час, результати досліджень свідчать, що образи дитини, які становлять одну із сторін уявлень про батьківство, є найбільш вивченими в психологічній науці, що дозволило зробити деякі узагальнення. Зокрема, дослідження, проведене на вибірці молодих людей у віці від 20 до 30 років, дозволило О. Смірновій і О. Черновій [62] виділити три типи образів майбутньої дитини – «реальний», «ідеалізований» і «несформований».

«Реальний» образ майбутньої дитини характеризується достатньою сформованістю. При встановленні цієї ознаки автори спираються на прояв у молодих людей усвідомленої відповідальності, пов'язаної з роллю батька і вихователя. Їм властиве прийняття дитини батьками, тобто визнання права дитини на властиву їй індивідуальність, несхожість на інших, у тому числі, і на батьків. За цього образу, дитина характеризується добротою, чесністю, порядністю, самостійністю.

«Ідеалізований» образ майбутньої дитини ґрунтується на ідеальних уявленнях про дитину. У молодих людей з цим типом майбутня дитина

асоціюється, зазвичай, з позитивними почуттями та переживаннями, тобто сприймається позитивно. Для них характерна підвищена, виняткова цінність дитини. Виховання майбутньої дитини планують здійснювати на власних знаннях, без використання досвіду батьків. За цього образу, дитина характеризується такими рисами як успішність, цілеспрямованість і впевненість у собі.

«Несформований» тип образу майбутньої дитини спостерігається у молодих людей, які мають відсторонене ставлення до дитини. Роль батька ними не приймається. Значна увага приділяється зовнішнім параметрам існування дитини: меблям, аксесуарам, іграшкам. У описах образу дитини діяльність батьків більше пов'язана з розвагами й іграми з нею. На перше місце виходить опис власних емоцій і почуттів, що виникають при взаємодії з дитиною. У образі проявляється умовне прийняття дитини.

Рівень розвитку пізнавального компонента ставлення до батьківства схильний до впливу певних чинників – віку, статі, наявності дітей тощо. Так, психологи відмічають присутність гендерних відмінностей у розумінні феномену батьківства у юнаків і дівчат: дівчата досить категорично відповідають на питання про те, що материнство є обов'язковою умовою повноцінного життя; юнаки менш категоричні в оцінці, тобто вони не так однозначно пов'язують повноту власного життя з наявністю дитини.

Емоційний компонент ставлення до батьківства реалізується в емоційному забарвленні та в оцінному ставленні. За цим компонентом ставлення до батьківства характеризується істотними цінностями та реалізується в межах створення сім'ї, яка ґрунтується на високих духовно-моральних позиціях і ціннісних орієнтаціях. Розкриваючи ціннісну природу ставлення до батьківства, психологи характеризують його певними спонуканнями (інтерес, розуміння необхідності взаємодії, співпраця, спілкування); з тією чи іншою поведінкою (мова, дії, міміка, жести); з емоціями та почуттями (задоволеність спілкуванням, симпатії, антипатії, взаємне тяжіння, позитивні або негативні стани); з пізнанням (сприйняття іншого, мислення, уява) [7]. Отже, на основі вищезазначених

міркувань, під емоційним компонентом ставлення до батьківства розуміємо комплекс ціннісно забарвлених почуттів і переживань, що з'являються у батьків у ставленні до своїх дітей, до себе і партнера як до батька, до виконання батьківських ролей, батьківських обов'язків тощо.

Поведінковий компонент ставлення до батьківства характеризується особливостями побудови батьками взаємодії з дитиною, з її поведінкою, з виховною дією на дитину тощо. Поведінковий компонент може бути як раціональним, так і ірраціональним. Головне – це спрямованість на реалізацію ціннісної орієнтації, досягнення значущої мети, захист тієї або іншої суб'єктивної цінності та ін. Відповідно, поведінковий компонент ставлення до батьківства характеризується тими стратегіями поведінки, які реалізують батьки у ставленні до своїх дітей за різними аспектами організації їх життєдіяльності. Таким чином, під поведінковим компонентом ставлення до батьківства будемо розуміти комплекс стратегій поведінки батьків, що реалізуються ними у ставленні до своїх дітей у межах вирішення завдань організації їх повсякденного побуту або реалізації виховних дій.

Розглядаючи мотиваційний компонент ставлення до батьківства, варто розуміти, що мотив є спонукаючим і визначальним вибором спрямованості діяльності, предметом (матеріальним або ідеальним), заради якого вона здійснюється або ж усвідомлювана причина, що лежить в основі вибору дій і вчинків особистості. Батьківська мотивація представлена потребами, спонуканнями, що викликають активність і визначають силу спрямованості батька на дитину. Отже, під мотиваційним компонентом ставлення до батьківства розуміємо комплекс потреб, мотивів, інтересів, бажань і прагнень, що визначає та спрямовує активність батьків у ставленні до своєї дитини.

Мотиваційний компонент ставлення до батьківства досить різноманітний і включає широкий спектр різних спонукань, що керують поведінкою батьків. Так, у психології виділено чотири типи мотивів згоди на народження дитини: мотиви народження дитини заради дитини; духовні мотиви народження дитини; соціально забарвлені мотиви народження дитини і матеріальні мотиви

народження дитини. Мотиви першої групи («дитини заради дитини») свідчать про абсолютну цінність дитини як такої. Вона є головною цінністю-метою, а інші – є цінностями-засобами. Мотиви другої групи (духовні) вказують на те, що батьківство розглядається тільки у межах свого життя, його нового періоду, який необхідно пройти для власного розвитку. Це блок мотивів розвитку, самовдосконалення, куди входить цінність любові, бажання кохати і бути коханою. Соціально забарвлена мотивація полягає у тому, що жінку в її батьківстві цікавить найбільше її соціальний статус, роль, реакція оточення на те, що відбувається в її сім'ї. У цьому випадку мотивом народження дитини або ухвалення рішення про переривання вагітності може бути думка родичів, наявність або відсутність офіційного чоловіка, соціальний статус жінки. Мотиви народження дитини, пов'язані з матеріальними цінностями, полягають у жорсткому зв'язку батьківства з певним матеріальним становищем або наявності фінансових труднощів. У зв'язку з цим, можливий мотив народження дитини як спадкоємця, як засіб вдало вийти заміж. Для переривання вагітності достатньою основою вважається хороша робота або відсутність свого житла.

Таким чином, ставлення до батьківства розглядається нами як складне особистісне утворення, що виражає внутрішню позицію суб'єкта у ставленні до батьківства і пов'язаних з ним феноменів. Ставлення до батьківства характеризується складною структурою, що включає пізнавальний, емоційний, поведінковий і мотиваційний компоненти і здійснює безпосередній вплив на розвиток особистості дитини.

При розгляді структури ставлення до батьківства слід враховувати її динамічність, що зумовлена низкою чинників. Важливою характеристикою ставлення до батьківства, що піддається змінам, є ціннісне ставлення. Зміст поняття «цінність» характеризується особливостями, які так або інакше властиві формам суспільної свідомості: значущість, нормативність, корисність, доцільність тощо. Досліджуючи цінності, А. Здравомислов зазначає, що їх основною характеристикою є значення і сенс, які надаються тим або іншим об'єктам природи, матеріальним і духовним благам [21]. Л. Василенко визначає

цінності як такі, що мають для нас значущість в моральному, естетичному та пізнавальному відношенні [8]. На думку А. Адлера, цінність – це загальнолюдські еталони належного, суспільного ідеалу, що вироблені людством і передаються з покоління в покоління; моральні орієнтири, що регулюють життєдіяльність і стосунки людей [1]. О. Леонтьєв зазначає, що цінності в системі культури фіксують об'єктивні значення. В їх поняттях і думках відображається досвід багатьох поколінь. Конкретний індивід, починаючи своє життя, засвоює існуючі цінності, в основному ті з них, які мають особистісне значення. Деякі предметні цінності можуть залишатися незатребуваними. І тоді вони будуть для нього потенційними цінностями. Інші ж цінності стають важливими, необхідними, актуальними для задоволення потреб конкретної особистості. Актуалізуючи ті або інші цінності, виділяючи їх, людина проявляє свою суть [32]. В. Сластьонін під цінністю розумів специфічні утворення в структурі індивідуальної свідомості, що є ідеальними зразками й орієнтирами діяльності особистості та суспільства [60]. Цінності людини нас цікавлять, передусім, тому, що вони визначають спрямованість активності людини, що проявляється в її ставленні до дійсності.

Здійснивши аналіз психолого-педагогічної літератури, дійшли висновку, що під ціннісними ставленнями розуміють особливі ставлення, що виникають у результаті розуміння й оцінювання на особистісно-значущому рівні зв'язку суб'єктного «Я» та об'єкта дійсності, що сприяє внутрішньому прийняттю об'єкта як цінності і формування стійкого переконання в постійній потребі в ньому. В цілому, основний зміст ціннісних ставлень утворюють світоглядні та моральні переконання людини, її глибокі та постійні схильності, принципи поведінки. Саме вони виконують визначальну роль при осмисленні людиною подій навколишньої дійсності, плануванні та реалізації нею діяльній активності.

Динамічність ставлення до батьківства, зумовлена низкою чинників (вік, стать, досвід та ін.), спонукає зосередитися на ключовому аспекті ставлення до батьківства – ціннісній природі цього ставлення. Усе вищевикладене дає

підстави стверджувати, що ціннісне ставлення до батьківства є важливим особистісним утворенням, що свідчить про сформованість уявлень про сферу батьківства та спрямованості на її реалізацію, про стан емоційної готовності до виконання батьківських функцій, а також про володіння необхідними для цього вміннями, навичками, здібностями. Суб'єктивність ціннісного аспекту ставлення до батьківства потребує виявлення його змістовної структури.

Ціннісне ставлення до батьківства не варто розглядати як короткочасну подію, адже воно відбувається під впливом низки чинників, детермінуючий вплив яких розподілений у часі. Ці чинники науковцями розглядаються на макро-, мезо- і мікро рівнях. До рівня макросистеми, що впливає на ставлення до батьківства, відносять рівень суспільних впливів, що здійснюються шляхом соціальних стереотипів, норм, очікувань та ін. Чинники мезосистеми представлені впливом батьківської сім'ї через цінності батьківської сім'ї, установки й очікування батьківської сім'ї, авторитет батьків тощо. Мікросистема формування батьківського ставлення утворюється рівнем власної сім'ї, що включає усвідомленість виконання батьківської ролі, особливості міжособистісних стосунків, задоволеність шлюбом тощо [11].

М. Корольов чинники, що впливають на ціннісне ставлення до сім'ї, поділяє на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх чинників можна віднести вплив усього різноманіття суспільних установок, як спрямованих, так і стихійних, як позитивних, так і деструктивних, а також вплив батьківської і власної сім'ї. Внутрішні чинники – це чинники індивідуального рівня, що характеризують індивідуальність людини, особливості її особистості [29]. Очевидно, що ціннісне ставлення до батьківства повинно вибудовуватися з урахуванням дії зовнішніх і внутрішніх чинників різного рівня та спиратися на потенціал, закладений в особистості кожної людини.

Варто наголосити, що під впливом різних чинників формування ціннісного ставлення до батьківства може затримуватися або містити різні спотворення, що не сприяють повноцінній реалізації батьківських функцій. Зокрема, М. Корольов зазначає [29], що сучасна молодь розглядає батьківство як традиційну культурну

цінність, а народження дітей для багатьох виступає спонукальним чинником для одруження. У своїх працях науковці фіксують яскраво виражений когнітивний дисонанс, який проявляється у свідомості сучасної молоді людини в тому, що вона, визнаючи високу соціальну цінність батьківства, у своїй реальній поведінці орієнтується більшою мірою на цінності професійного кар'єрного зростання та досягнення матеріального благополуччя. Дослідження О. Смірної і О. Черної дають підстави констатувати, що у сучасній молоді складається позитивний ідеалізований образ майбутньої дитини. Реальний образ майбутньої дитини, у більшості випадків, формується тільки після народження власної дитини. Очевидно, що зміцнення інституту батьківства вимагає зміцнення в суспільстві ціннісного ставлення до нього [62].

На нашу думку, ціннісне ставлення до батьківства повинне формуватися ще задовго до настання актуальної ситуації його застосування. Необхідність спеціальної підготовки до батьківства визнається досить давно. Така підготовка несе не лише особистісну, але і соціальну значущість. Так, австрійський психолог А. Адлер у статті «Виховання батьків», що вийшла в 1912 р., підкреслював значущість навчання батьків не лише з точки зору розвитку дитини і сім'ї, але і з точки зору суспільства.

В. Сухомлинський – видатна постать в історії української педагогічної думки. Його погляди стосовно підготовки до сімейного життя та виховання дітей у родині активно пропагуються як серед представників юного покоління, для яких батьківство поки непізнане явище, так і серед людей, які реалізують себе у ролі батька й матері. Видатний педагог найважливішою місією школи вважав моральну підготовку дітей раннього юнацького віку до шлюбу, повноцінного сімейного життя у злагоді та взаєморозумінні, ознайомлення з особливостями взаємовідносин між чоловіком та дружиною, їх виховними можливостями і, як наслідок, формування у молоді свідомої батьківської позиції. У зв'язку з цим у Павлівській школі тривалий час викладався цикл етичних бесід «Сім'я, шлюб, любов, діти», основна мета якого була спрямована на підготовку юнаків та дівчат

до родинного життя та виховання дітей, злагоджених взаємовідносин у сімейному колі [71].

Аналіз психолого-педагогічної літератури підтверджує думку про те, що особливо інтенсивно процес формування ціннісних орієнтацій здійснюється в старшому юнацькому віці та виражається в диференціації цінностей за їх пріоритетністю в структурі ціннісних орієнтацій. Важливим для розуміння природи ціннісного ставлення до батьківства є дослідження С. Бубнової, яка відмічає, що структура ціннісних орієнтацій в юнацькому віці надзвичайно динамічна і піддається якісній зміні кожні 1,5-3 роки. При цьому цінність «щасливе сімейне життя» є пріоритетним серед інших життєвих цінностей і для юнаків, і для дівчат. Проте її значущість вище у дівчат, ніж у юнаків [6].

Співвідношення і структура ціннісних орієнтацій особистості визначає ті цілі, які ставить перед собою людина і на які вона орієнтується у своєму житті. Здатність висувати життєві цілі з'являється у молодих людей у зв'язку з розвитком у них здатності до прогнозування, яка визначає зміну їх ставлення до майбутнього, до розширення їх тимчасової перспективи. Як своєрідні психічні утворення, життєві цілі є результатом внутрішньої роботи особистості, а це означає, що сама людина створює своє майбутнє, перетворюючи свої знання, досвід минулого відповідно до своїх цінностей і ціннісних установок. Життєві цілі та вироблення на їх основі уявлення про майбутнє є невід'ємною частиною життєвого шляху людини.

Водночас, формування ціннісного ставлення до батьківства, яке передбачає утворення у суб'єктів орієнтації на материнство або батьківство, є багатокomпонентним процесом. Аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури дозволяє виділити різні підходи та компоненти діяльності в цьому напрямі.

Важливою характеристикою, що лежить в основі формування ціннісного ставлення до батьківства, є вироблення у суб'єкта почуття відповідальності, тобто риси, що свідчить про особистісну зрілість людини, про свободу особистості. Володіння відповідальністю за свої почуття, проєкції, дії допомагає

батькам уникнути і попередити багато помилок у вихованні. Формування у батьків уміння знайти компроміс між свободою і відповідальністю, свободою і вседозволеністю в процесі виховання дітей, і в першу чергу, у власному житті, допоможе становленню здорових, відповідальних і вільних особистостей.

Формування ціннісного ставлення до батьківства – це тривалий процес, що здійснюється поетапно. На початковому етапі відбувається формування уявлень про батьківство. Цей етап характеризується періодом підготовки до власного батьківства, коли особистість знаходиться на стадії не досить розвиненої компетентності у сфері батьківства. В процесі виховання власної дитини відбувається формування батьківської самосвідомості, яка виявляється у факті усвідомлення своїх батьківських здібностей, потенцій і перспектив. При цьому образ уявлень про специфіку батьківства розмитий, багатий зовнішніми характеристиками. На цьому етапі виявляється перехідний тип уявлень особистості про батьківство. На етапі зрілого типу уявлень про батьківство відбувається істотна корекція, що призводить до зміни образів батьків і дитини. В результаті формується образ батька з високою самооцінкою і адекватною побудовою образу себе, як батька, реального й ідеального.

М. Корольов до параметрів оцінки сформованого ставлення до батьківства відносить: визнання батьківства як цінності; усвідомлення соціальної і особистої значущості батьківства; адекватну самооцінку «Я – батько»; наявність науково-практичних знань про шлюб, сім'ю та батьківство; наявність позитивного досвіду стосунків у батьківській сім'ї, відповідальне ставлення до майбутньої дитини [29].

Знання про батьківство, що перейшли на рівень уявлень, виступають когнітивним компонентом ціннісного ставлення до батьківства. В зв'язку з цим, О. Смірнова і О. Чернова пропонують напрями корекції уявлень про майбутнє батьківство, а саме: розвиток уявлень про життя та виховання до народження; усвідомлення себе батьком, своєї батьківської ролі, формування почуття причетності до своєї сім'ї; формування своєї позиції у ставленні до ще ненародженої дитини і аналізу власної установки; звільнення від страхів

народження і виховання малюка; формування реалістичного образу дитини і уявлень про її народженні, виховання, розвиток і навчання; розвиток почуття батьківської любові, як результату засвоєння людиною позитивного ставлення до дітей, як умовно рефлексорної реакції, прищепленій індивідові шляхом соціального тренування; розвиток уміння розуміти себе, свої реакції, мотиви батьківської поведінки, батьківської складової своєї особистості; розвиток соціального інтелекту, як здібності адекватно вирішувати завдання та проблемні ситуації, що пов'язані із спілкуванням і опосередкованими соціальними стосунками (вираженими просоціальними установками, добре сформованими соціальними навичками, підвищеною емоційністю) [62].

Розглядаючи ціннісне ставлення до батьківства, важливо, на думку М. Корольова, враховувати формування теоретичної і практичної готовності до нього. Так, формування теоретичної готовності корелює з виробленням уявлень про батьківство. Воно включає: отримання суб'єктами знань біологічних і медичних аспектів, пов'язаних із зачаттям, з виношуванням і народженням дитини; знань про основні рольові обов'язки батька/матері; знань юридичних аспектів, пов'язаних з виконанням батьківських обов'язків; усвідомлення бажання мати та виховувати дітей, розуміючи усю пов'язану з цим відповідальність. Вони також повинні мати уявлення про себе як батька й образ чоловіка/дружини як батьків спільної дитини; про ціннісне ставлення до національних традицій батьківства і виховання дітей, включаючи знання звичаїв, казок, ігор та ін. Не менше значення має сформованість умінь аналізувати й оцінювати вчинки і поведінку інших людей, пов'язаних з виконанням батьківських обов'язків; наявність уявлень про способи піклування за дітьми, а також про методи сімейного виховання. Практична готовність включає: спрямованість на отримання професії як запоруки створення побутових і фінансових можливостей для повноцінного утримання дитини; вміння проектувати та планувати процес самопідготовки до виконання ролей батька/матері; уміння управляти своїм психічним станом (емоціями), а також своєю поведінкою; наявність умінь і навичок повсякденного життя (готувати

їжу, дотримуватися чистоти, вести господарство тощо); навичок догляду за дітьми; вироблення способів взаємодії з чоловіком/дружиною як батьком спільної дитини, а також визначення стилю сімейного виховання [29].

На нашу думку, разом з формуванням теоретичної і практичної готовності до батьківства, ціннісне ставлення до батьківства пов'язане з наявністю у суб'єкта певних властивостей, що дозволяють ефективно його реалізовувати. Різні автори виділяють різні властивості особистості, що корелюють з ціннісним ставленням до батьківства.

Теоретичний аналіз літератури дає підстави стверджувати, що в основі ціннісного ставлення до батьківства, на думку науковців (А. Адлер, Л. Шнейдер, А. Співаковська, А. Захаров, В. Мухіна та ін.), лежить сформованість рефлексивності особистості. На їх думку, рефлексивність дозволяє адекватно враховувати індивідуальні та вікові особливості дитини, усвідомлювати відповідальність за її розвиток, що виходить з розуміння своєї значущості для дитини, визначає готовність до свідомого пошуку найбільш ефективного стилю її індивідуального виховання.

У статті «Рефлексивність особистості як предмет психологічного пізнання» Є. Заїка, О. Зімовін зазначають, що рефлексивність по різному уявлена на всіх рівнях самоорганізації психічної реальності, співвідноситься зі способом життєактивності суб'єкта, соціальною ідентичністю, трансформацією діяльності та саморегуляцією особистості, процесами навчання і саморозвитку, інтелектуальними та мисленнєвими діяннями, забезпечує її функціонування, розвиток і самозгармонування [20].

Проте А. Карпов, який здійснив сучасну спробу визначення рефлексивності на системному рівні, відмічав, що занадто висока рефлексивність пов'язана з нейротизмом, ригідністю, розвиненістю психологічних захистів, що, безумовно, може створювати несприятливі умови для встановлення стосунків з дитиною [24]. Перевіряючи гіпотезу про характер впливу високого рівня рефлексивності на батьківське ставлення, Т. Василенкова [9] показала, що серед високорефлексивних матерів з середнім рівнем творчості

зустрічаються матері як з конструктивним типом батьківського ставлення, так і з деструктивним, оскільки симбіотичні ставлення передбачають зайву заклопотаність дитиною, концентрацію уваги на її життєдіяльності, можливе захоплене ставлення до результатів її діяльності, емоційну залежність батьків від дитини. Це призводить до порушень в стосунках з дитиною в міру її дорослішання.

Російська дослідниця М. Єрміхіна ефективним способом формування ціннісного ставлення до батьківства вважає спеціальну психолого-педагогічну технологію проблемно-орієнтованого тренінгу. Механізмом цієї технології є дія через суб'єктивно-психологічні чинники на когнітивний і емоційний компоненти батьківства. Результатом реалізації технології є підвищення рівня усвідомленості себе як батька в межах індивідуальної психологічної реальності й у взаємодії зі своєю сім'єю [19].

Таким чином, проведений аналіз підходів щодо ціннісного ставлення студентської молоді до батьківства показав, що цей процес є багатокomпонентним за своїм змістом. Науковці виділяють у ньому теоретичний і практичний аспекти, а також ними обґрунтована можливість використання для формування ціннісного ставлення до батьківства можливостей просвітницьких засобів і засобів соціально-психологічного тренінгу. Результати аналізу психолого-педагогічної літератури дають підстави для проведення подальшої роботи з виявлення структурно-змістовних особливостей феномену ціннісного ставлення до батьківства у студентів вищих закладів освіти.

Висновки до розділу

Проведений аналіз наукових джерел свідчить, що під батьківством, з психологічної точки зору, доцільно розуміти інтегральне особистісне утворення, що містить сукупність ціннісних орієнтацій, установок, очікувань, батьківських почуттів, позицій, відповідальності, стилю сімейного виховання та батьківського ставлення.

Ставлення до батьківства виступає одним із аспектів батьківського ставлення та характеризує ціннісно-сміслову привабливість для суб'єкта як самого феномену батьківства, так і різних його проявів.

Цінності відображають найбільш значущі на суб'єктивному рівні особливості різних предметів і явищ. У зв'язку з цим розгляд ціннісного ставлення до батьківства дозволяє отримати найбільш інформативні дані, що характеризують ставлення до батьківства конкретної соціальної групи.

Ціннісне ставлення до батьківства визначається нами як важливе особистісне утворення, що свідчить про сформованість уявлень про сферу батьківства та спрямованість на її реалізацію, про стан емоційної готовності до виконання батьківських функцій, а також про володіння необхідними для цього уміннями, навичками, здібностями.

Наявні у віковій психології роботи дозволяють стверджувати, що в студентському віці складаються необхідні передумови для формування ціннісного ставлення до батьківства. В той же час, цьому перешкоджають різні об'єктивні та суб'єктивні чинники. Тому існує необхідність психологічного сприяння цьому процесу, яке стає можливим після виявлення змістовної структури ціннісного ставлення до батьківства у студентської молоді.

Аналіз підходів щодо ціннісного ставлення студентської молоді до батьківства показав, що цей процес є багатокomпонентним за своїм змістом і в ньому науковці виділяють теоретичний і практичний аспекти. Теоретичний аспект передбачає розширення у певних суб'єктів уявлень про батьківство та його складові. Практичний аспект передбачає озброєння суб'єктів процесу необхідними для повноцінної реалізації батьківства уміннями, навичками,

здібностями. Якщо перший аспект можливо реалізувати в просвітницькій формі, то другий – у вигляді соціально-психологічних тренінгів. Робота в цих напрямках має супроводжуватись позитивними емоціями, що дозволить мотивувати студентів до батьківства.

РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО БАТЬКІВСТВА

2.1 Організація емпіричного дослідження ціннісного ставлення студентів до батьківства

Проведений теоретичний аналіз проблеми дослідження, дозволив констатувати, що батьківство впливає на соціально-психологічний клімат не лише кожної окремої сім'ї, але і соціуму в цілому.

Попри те, що батьківство утворює собою соціальний інститут, важливість якого важко переоцінити, дослідження останніх років зафіксували зниження його суб'єктивної значущості у свідомості сучасних молодих людей. Зростання незареєстрованих і альтернативних форм шлюбу, значне збільшення неповних сімей, збереження практики створення бездітних і малодітних сімей – усе це свідчить про зниження в суспільстві цінності інституту батьківства.

Найбільш небажаним для суспільного розвитку видається ігнорування цінності батьківства для молоді. Студентська молодь, не просто отримує професійну підготовку у закладах вищої освіти, але й реалізує в цей період свого життя професійне й особистісне самовизначення. Період інтенсивного синтезу життєвих цінностей і світогляду особистості робить актуальним формування у студентів закладів вищої освіти серед іншого і ціннісного ставлення до батьківства.

Дослідження здійснювалось на базі Хмельницького національного університету. У дослідженні брали участь студенти, що навчаються на різних факультетах і на різних курсах, у кількості 120 студентів.

Для дослідження даної проблеми було підібрано такі психодіагностичні методики (опитувальники):

1. Метод самооцінки – метод, що сприяє отриманню емпіричних даних на основі співставлення респондентами своїх уявлень з певного висловлювання

із заданою дослідником шкалою балів. Цей метод дозволяє зібрати емпіричний матеріал, необхідний для змістовного та структурно-сміслового поліпшення ціннісного ставлення студентів закладів вищої освіти до батьківства. Під час дослідження використовувалася 10-ти бальна шкала самооцінки, в якій 1 бал відповідав мінімальній присутності у досліджуваного ознак психічної властивості, а 10 – максимальній її присутності. Студентам пропонувалося оцінити, посилаючись на власні переконання, цінність батьківства декількох блоків тверджень (див. Додаток А). За підсумками обробки була виявлена структура ціннісного ставлення студентів закладів вищої освіти до батьківства.

2. Тестування, як метод психологічного дослідження, використовувалося для виявлення характеристик ставлення студентів до батьківства. З цією метою були використані такі тестові методики:

2.1. Методика PARI, розроблена американськими психологами Е. Шефером і Р. Беллом, призначена для вивчення ставлення батьків до різних сторін сімейного життя (до сімейної ролі). У методиці виділені 23 ознаки, що стосуються різних сторін ставлення батьків до дитини та життя в сім'ї. З них – 8 ознак описують ставлення до сімейної ролі, а 15 – стосуються батьківсько-дитячих відносин.

2.2. Методика «Аналіз сімейних взаємовідносин», розроблена Е. Ейдемільером, дозволяє визначити пріоритетний для батьків тип виховання дитини та причини його актуалізації. Ця методика використовується для виявлення психологічних (особистісних) проблем батьків, що вирішуються за рахунок дитини.

2.3. Тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін) призначений для виявлення тих або інших аспектів батьківського ставлення. Структура опитувальника: «прийняття – відкидання»; «кооперація»; «симбіоз»; «авторитарна гіперсоціалізація»; «маленький невдаха».

Отже, ціннісне ставлення до батьківства студентської молоді вивчалось нами за показниками, що виявляються за допомогою представленого пакету

методик, та за показниками, що встановлюються з використанням методу самооцінки. Загальна кількість показників складає 92 (див. Додаток Б).

Окрім методик, що дозволили виявити особливості ціннісного ставлення студентів до батьківства, нами використовувалися методики, що дозволили диференціювати досліджуваних за ознаками, значущими, на нашу думку, для змістовної сторони ціннісного ставлення студентів до батьківства. Були застосовані такі методики:

2.4. Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (А. Маклаків, С. Чермянін) призначений для оцінки адаптаційних можливостей особистості з урахуванням соціально-психологічних і деяких психофізіологічних характеристик, що відображають узагальнені особливості нервово-психічного та соціального розвитку. В результаті застосування цієї методики можна поділити студентів на 3 підгрупи – група з високою та нормальною адаптацією; група із задовільною адаптацією; група з низькою адаптацією. Адаптивний потенціал особистості, на наше переконання, може впливати на стан ціннісного ставлення до батьківства оскільки ефективність адаптації залежить від того, наскільки реально людина сприймає себе та свої соціальні зв'язки, порівнює свої потреби з наявними можливостями й усвідомлює мотиви своєї поведінки. Спотворене або недостатньо розвинене уявлення про себе веде до порушення адаптації, що може супроводжуватися підвищеною конфліктністю, порушенням взаємин, зниженням працездатності і погіршенням стану здоров'я. Відповідно до такого розуміння адаптивності, більш високий її рівень повинен поєднуватися з більш високим рівнем сформованості ціннісного ставлення студентів до батьківства. Результати дослідження показали, що у 28 (23,3%) студентів переважає високий рівень адаптивності, у 31 (25,8%) – низький, середній показник – у 61 (50,8%) студента (див. рисунок 2.1).

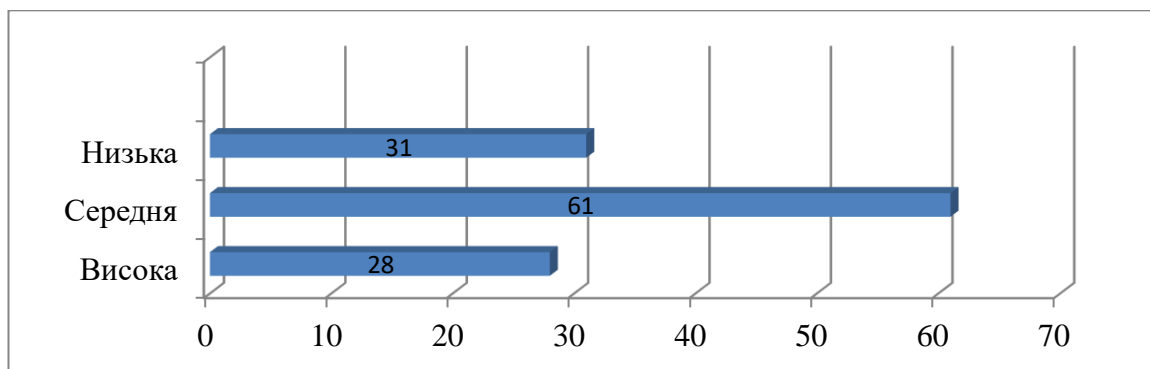

Рисунок 2.1 – Розподіл студентів з різним рівнем адаптивності особистості за багаторівневим особистісним опитувальником «Адаптивність»

2.5. Шкала суб'єктивного благополуччя (Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов) дозволяє виділити студентів з різним рівнем суб'єктивного благополуччя. Благополуччя найчастіше визначається за такими зовнішніми критеріями як добродіє, «правильне» життя. Відповідно до них людина відчуває благополуччя, якщо вона має деякі соціально бажані якості. Критерієм благополуччя є система цінностей, прийнята в суспільстві. У зв'язку з цим, на нашу думку, володіння благополуччям корелює зі сформованістю ціннісного ставлення до батьківства. Під сформованим, в даному випадку, розуміється таке ціннісне ставлення до батьківства, яке культивується традиціями, що склалися в суспільстві, у відношенні до цього інституту. До таких традицій у сфері ціннісного ставлення до батьківства нами віднесені: його висока емоційна привабливість; досить повні уявлення про його зміст і організацію; мотивація, пов'язана з прийняттям функцій батька. Відповідно, у студентів з високим рівнем суб'єктивного благополуччя, на нашу думку, наявний високий рівень ціннісного ставлення до батьківства. За результатами дослідження за вищезазначеною методикою високий рівень суб'єктивного благополуччя характеризує 30 студентів (25%), у 35 студентів – низький рівень (29,2%), у 55 студентів – середній рівень (45,8%). Для унаочнення результати представлені у вигляді діаграми на рисунку 2.2.

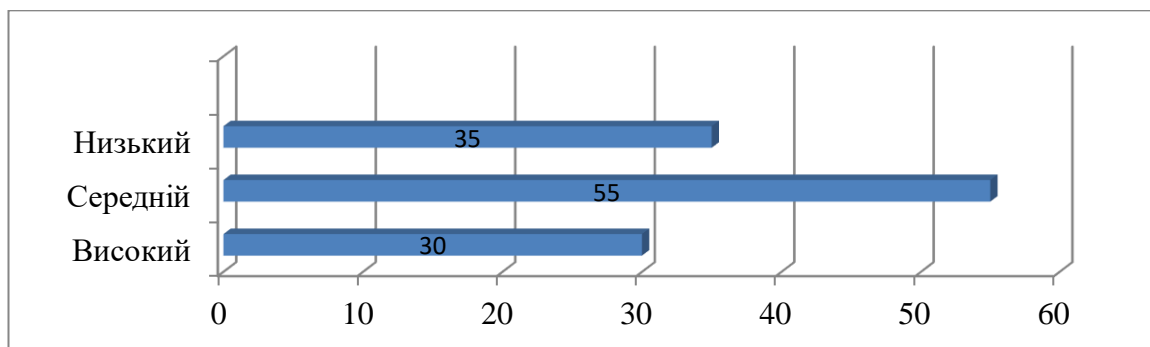

Рисунок 2.2 – Розподіл студентів з різним рівнем суб'єктивного благополуччя за допомогою шкали суб'єктивного благополуччя

(Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов)

Ціннісне ставлення до батьківства, на нашу думку, залежить також від досвіду суб'єкта, пов'язаного з вихованням дітей. Можливість отримання подібного досвіду в нашому дослідженні пов'язана з такими об'єктивними характеристиками студентів закладів вищої освіти як їх статева приналежність і наявність власних дітей. Для уяочнення результату представлені у вигляді діаграми на рисунку 2.3.

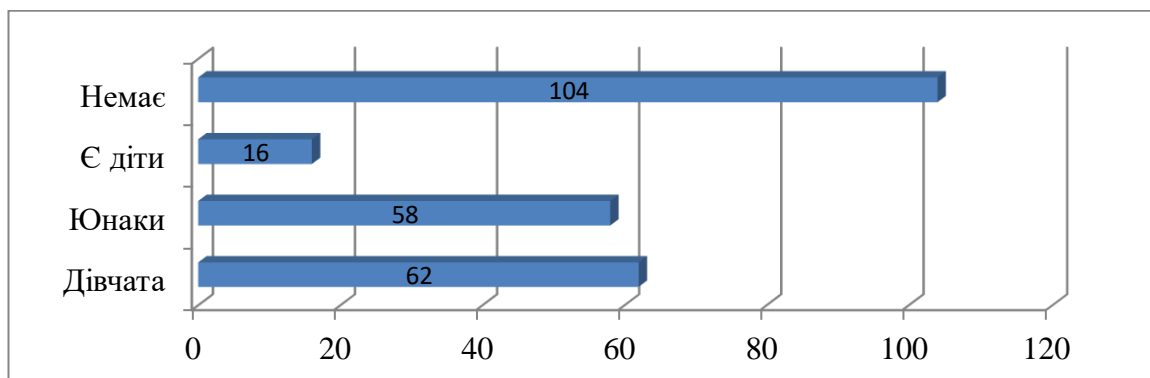

Рисунок 2.3 – Розподіл студентів за статевою приналежністю та наявністю власних дітей

Таким чином, сучасна психодіагностика дає можливість за допомогою різноманітних методів і методик дослідження вивчити проблему ціннісного ставлення до батьківства студентів закладів вищої освіти.

2.2 Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження

Проведене емпіричне дослідження дозволило за результатами реалізації методу самооцінки розподілити студентів закладів вищої освіти за рівнем ціннісного ставлення до батьківства. Високий рівень ціннісного ставлення до батьківства (від 10 до 7 балів за 10-ти бальною шкалою) виявився у 32 студентів (26,7%); середній рівень (від 7 до 4 балів) – у 49 респондентів (40,8%); низький рівень (від 4 до 1 бала) – у 39 опитаних (32,5%) [43]. Для унаочнення результати представлені у вигляді діаграми на рисунку 2.4.

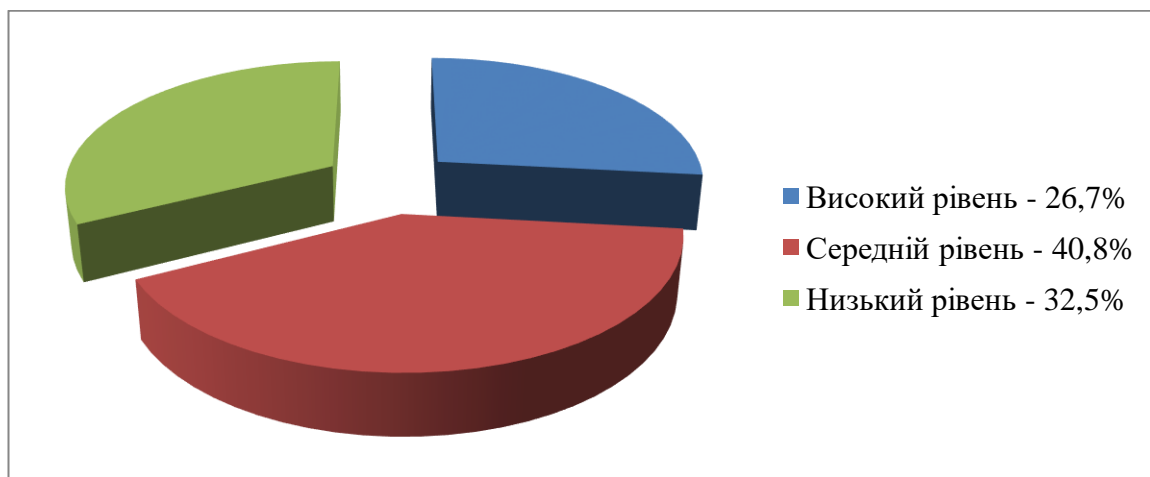

Рис. 2.4 – Розподіл студентів за рівнями ціннісного ставлення до батьківства, %

Вивчення особливостей розподілу рівнів ціннісного ставлення до батьківства у студентів дозволило виявити нерівномірність рівнів його розвитку, обумовлену об'єктивними та суб'єктивними характеристиками (див. таблицю 2.1).

Таблиця 2.1 – Розподіл студентів за рівнями ціннісного ставлення до батьківства з заданими об’єктивними та суб’єктивними характеристиками

Характеристики			Рівні ціннісного ставлення до батьківства, %		
			Високий	Середній	Низький
Суб’єктивні	Суб’єктивне благополуччя	Високе (n=30)	10 / 33,3	14 / 46,7	6 / 20,0
		Низьке (n=35)	9 / 25,7	15 / 42,9	11 / 31,4
	Адаптаційний потенціал	Високий (n=28)	9 / 32,1	11 / 39,3	8 / 28,6
		Низький (n=31)	8 / 25,8	13 / 41,9	10 / 32,3
Об’єктивні	Статева приналежність	Чоловіча (n=58)	11 / 18,9	28 / 48,3	19 / 32,8
		Жіноча (n=62)	28 / 45,1	22 / 35,5	12 / 19,4
	Наявність власних дітей	Є діти (n=16)	8 / 50,0	4 / 25,0	4 / 25,0
		Немає (n=104)	19 / 18,3	49 / 47,1	36 / 34,6

Результати діагностики ціннісного ставлення студентів до батьківства залежно від статевої приналежності (див. рисунок 2.5) дозволили підсумувати, що в студентів чоловічої статі найбільший відсоток за чисельністю набрали респонденти з ціннісним ставленням до батьківства, що знаходиться на середньому рівні, а в студентів жіночої статі – на високому рівні розвитку. Крім того, саме в жіночій вибірці переважає відсоток студентів, що мають високий рівень ціннісного ставлення до батьківства (45,1% в порівнянні з 18,9% в іншій вибірці), а в чоловічій – відсоток студентів з низьким рівнем ціннісного ставлення до батьківств (32,8% на противагу 19,4 % в іншій вибірці).

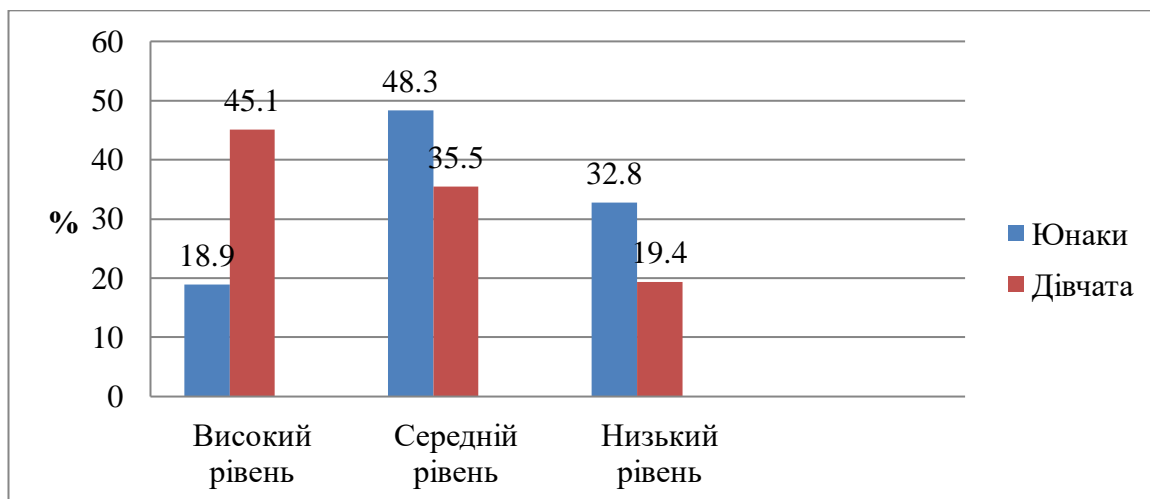

Рисунок 2.5 – Розподіл студентів за рівнями розвитку ціннісного ставлення до батьківства залежно від статі, (%)

Варто відзначити, що вдалося виявити і охарактеризувати змістовні відмінності в ціннісному ставленні до батьківства, що склалося у студентів і студенток.

Так, юнаками батьківство більшою мірою оцінюється як обов'язок, який необхідно виконувати в ситуаціях, коли воно настає. Батьківство вони розглядають як певний етап в житті, який неминучий, але настання якого, можна регулювати відповідно до власних інтересів і життєвих пріоритетів.

Народження дитини значна частина юнаків (51,9%) пов'язує зі станом тривоги, 39,5% – із станом задоволеності. Батьківство студенти-юнаки пов'язують, переважно, з можливістю продовження роду (65,6%) та з упевненістю в завтрашньому дні (23,2%). Згідно з висловленими юнаками уявленнями, після народження дитини головним для людини стає, в основному, досягнення фінансового благополуччя сім'ї (75,4%). Більшість юнаків пов'язує ефективне батьківство зі знаннями про здоров'я (53,6%) та виховання (41,3%) дитини. Згідно з отриманими від юнаків оцінками, батько повинен вибудовувати взаємодію з дитиною, ґрунтуючись на власних уявленнях про її правильність (53,4%) або на наукових рекомендаціях (44,2%). При вихованні дитини юнаки віддають перевагу демонстрації власного прикладу (58,7%). Молоді люди вважають, що батьки повинні виховувати у дітей, в першу чергу, відповідальність (47,5%) і ініціативність (37,9%), а для цього батьки самі повинні

бути відповідальними (60,9%). 69,7% студентів чоловічої статі показником ефективного батьківства вважають досягнення дитиною успіху в житті.

Для 58,4% дівчат батьківство виступає на суб'єктивному рівні, переважно, у вигляді дару, а 36,1% досліджуваних розглядає його як обов'язок. Для 55,2% дівчат батьківство є усвідомленим кроком у напрямку створення власної сім'ї, а для 35,8% – можливістю самовиразитися. Народження дитини дівчата-студентки пов'язують з такими емоціями як радість (51,9%) і щастя (38,8 %). Батьківство, на думку дівчат, дає людині можливість піклуватися про дитину (54,7%) та наповнити життя новими сенсами (39,9%). 81,9% студенток вважають, що головним для людини після народження дитини стає саме турбота про неї. Досліджувані жіночої статі ефективно батьківство пов'язують з оволодінням знаннями про здоров'я (48,1%) та про психологію (40,5%) дитини. Бесіда з дівчатами засвідчила наявність у більшості з них знань, достатніх для виконання батьківських функцій.

Отже, в змістовному плані ціннісне ставлення до батьківства у студентів чоловічої і жіночої статі має значні відмінності.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, констатуємо, що в змістовному плані ціннісне ставлення до батьківства у студентів чоловічої і жіночої статі має значні відмінності, а саме: у дівчат характеристики ціннісного ставлення до батьківства більші, ніж у юнаків – змістовно розгорнуті, особистісно орієнтовані та внутрішньо погоджені. Отримані результати дають підстави стверджувати, що статева приналежність має вплив на особливості ціннісного ставлення до батьківства дівчат і юнаків.

Результати діагностики ціннісного ставлення студентів закладів вищої освіти до батьківства залежно від наявності дітей (див. рисунок 2.6) дають підстави стверджувати, що студенти з дітьми мають високий рівень ціннісного ставлення до батьківства (50,0% на противагу 18,3% протилежної групи). Відсутність у студентської молоді дітей характеризує середній рівень ціннісного ставлення до батьківства (47,1% на противагу 25,0% протилежної групи). У групі студентів, що не мають власних дітей, виявилось також більше осіб з низьким

рівнем ціннісного ставлення до батьківства, ніж у групі студентів, що мають власних дітей (відповідно, 34,6% на противагу 25,0%).

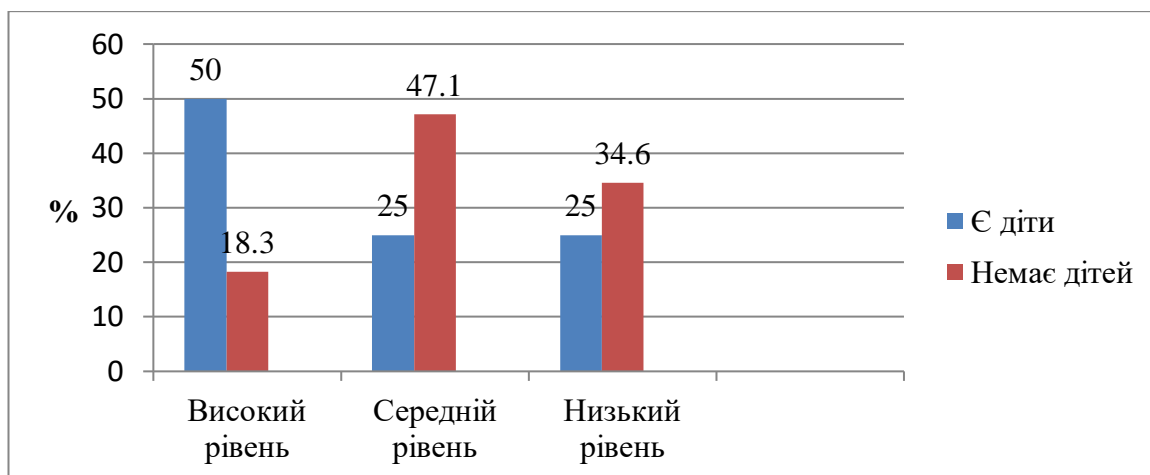

Рисунок 2.6 – Розподіл студентів за рівнями розвитку ціннісного ставлення до батьківства залежно від наявності дітей, (%)

На підставі отриманих результатів можна стверджувати, що студенти, які є батьками, ототожнювали батьківство з даром (67,4%), а також з обов'язком (30,9%). Такі результати свідчать про те, що в першому випадку пріоритетним виявився емоційний, в другому – раціональний настрій досліджуваних. Відповідно до контексту життєдіяльності студенти, які мають власних дітей, розглядають батьківство як самоцінність для людини (57,4%) або як усвідомлений крок у напрямку створення власної сім'ї (33,7%). Маючи досвід власного батьківства, на емоційному рівні студенти пов'язують його з радістю (68,8%) і щастям (28,4%). 45,2% студентів, які мають дітей, вважають, що батьківство дає людині можливість піклуватися про дитину, а 37,7% – можливість самореалізуватися через батьківство. Висуваючи на перший план турботу про дитину, студенти, які мають власних дітей, в структурі пізнавального компонента ефективного батьківства пріоритетну роль надають знанням про здоров'я дитини (82,9 %). Найбільш цінні орієнтири в реалізації батьківства студенти, які мають дітей, бачать у власних уявленнях про його правильність (53,2%) і досвіді своїх батьків (42,6 %). Правильним у вихованні дитини, на думку 83,8% студентів, які мають дітей, є надання дитині зразків власної поведінки. Студенти, які є батьками, орієнтовані, у своїй більшості, на

демонстрацію їм відповідальності (48,3%) й емпатії (39,2%). Батьки, на їх думку, покликані розвинути у своїх дітей, передусім, відповідальність (55,5%) і допитливість (38,4%). Показником ефективного батьківства, на думку студентів, які мають дітей, є власна задоволеність батьків отриманим результатом (70,0%).

На відміну від студентів-батьків, студенти, які не мають дітей, схильні проявляти досить насторожене ставлення до факту батьківства. В результаті дослідження було виявлено, що батьківство визначається ними, переважно, як важка ноша (39,7%), а також як життєва необхідність (38,9%). Значний раціоналізм у змісті ціннісного ставлення до батьківства у студентів цієї групи проявляється і при співвідношенні його з власним життєвим шляхом. Пов'язуючи батьківство з контекстом життєдіяльності, студенти, які не мають дітей, визначають його в значній своїй частині (46,8%) як етап життя, а також як компонент забезпечення благополучної старості (35,1%). На емоційному рівні у студентів, які не мають власних дітей, переважають тривога (51,3%) і страх (28,6%). Студенти цієї групи пов'язують батьківство з упевненістю в продовженні роду (49,1%) і наповненістю життя (35,7%). Таке розуміння батьківства та ставлення до нього ґрунтується, на нашу думку, на прийнятті зовнішньої, формальної суті батьківства, що не зачіпає його внутрішнього ресурсу. Результати дослідження показали, що у студентів, які не мають власних дітей, пріоритетами, що виникають після народження дитини, є забезпечення фінансового благополуччя сім'ї (55,7%) та турбота про дитину (39,8%). У структурі ефективного батьківства перевага ними віддається знанням про здоров'я (53,6%) та виховання дитини (34,1%). Студенти – не батьки вважають, що організація процесу налаштування взаємодії з дитиною має ґрунтуватись на відповідних наукових рекомендаціях (55,6%) і власних уявленнях (34,7%) у цій сфері. Засобом правильного виховання дитини, в їх розумінні, є незаперечний батьківський авторитет (68,2%), що передбачає з боку батьків достатню суворість (67,6%) і відкритість (21,2%). Це допоможе батькам, на думку студентів цієї групи, розвинути у дитини відповідальність (60,1%), ініціативність (20,5%) і креативність (11,0%). Показником ефективного батьківства 59,1%

студентів, що не мають дітей, вважають досягнення дитиною успіху в житті, а 28,3% студентів – вихованість дитини.

Таким чином, факт наявності у студентів власних дітей поєднується з підвищеним рівнем ціннісного ставлення до батьківства. Це зростання помітне у фактичному розширенні у них знань і уявлень про батьківство та його окремі аспекти, у позитивному емоційному настрої, доброзичливому ставленні до навколишнього світу, в цілому, і дітей, зокрема.

Варто відзначити, що вдалося виявити відмінності при порівнянні рівнів ціннісного ставлення студентів до батьківства залежно від стану суб'єктивного благополуччя і розвитку адаптивного потенціалу. Згідно результатів дослідження було встановлено, що у студентів з високим рівнем суб'єктивного благополуччя простежується високий рівень розвитку ціннісного ставлення до батьківства (33,3% в порівнянні з 25,7%). Низький рівень розвитку ціннісного ставлення студентів до батьківства характерний для студентів з низьким рівнем суб'єктивного благополуччя (31,4% в порівнянні з 20,0%). Для унаочнення результати представлені у вигляді діаграми на рисунку 2.7.

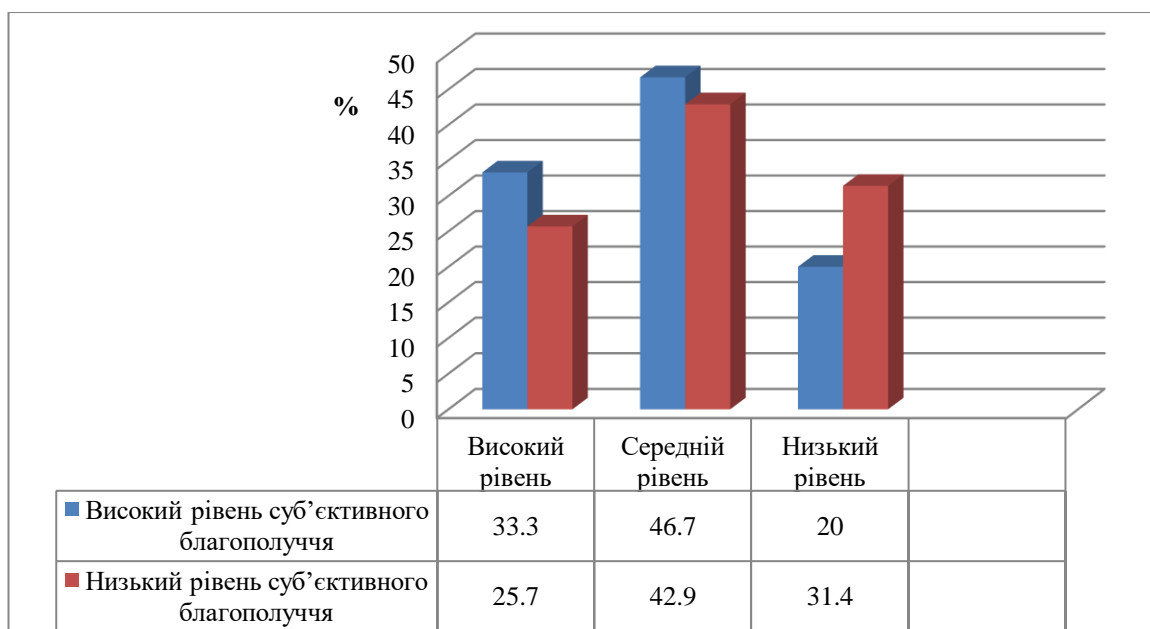

Рисунок 2.7 – Розподіл студентів за рівнями розвитку ціннісного ставлення до батьківства залежно від шкали суб'єктивного благополуччя, %

Розробки науковців щодо питань ціннісної сфери та суб'єктивного благополуччя доводять, що ціннісні прояви особистості варто вивчати через

виявлення центрального утворення суб'єктивного благополуччя, а саме, через особистісне спрямування. В зв'язку з цим ціннісне ставлення до батьківства та пов'язане з ним спрямування повинні визначати ставлення до народження дитини, уявлення про її розвиток і виховання, способи побудови взаємодії з нею тощо. Студенти, які виявили високий рівень суб'єктивного благополуччя, мають широкий спектр життєвих спрямувань. При цьому батьківство входить до складу найбільш пріоритетних із них. Вони розглядають його як дар, і, навпаки, студенти, які не переживають суб'єктивного благополуччя, в системі своїх життєвих спрямувань батьківство не зазначають. Його настання вони пов'язують з випадковістю, несподіванкою, що викликає швидше тривогу і страх за своє сьогодення та майбутнє, аніж радість і задоволення.

Таким чином, можна констатувати, що студенти, які характеризуються високим рівнем суб'єктивного благополуччя, мають вищий рівень розвитку ціннісного ставлення до батьківства, ніж студенти, що не переживають суб'єктивне благополуччя.

Ще однією особливістю, яка, на нашу думку, сприяє розвитку ціннісного ставлення студентів закладів вищої освіти є адаптивний потенціал особистості. У психології панує думка, що адаптивність, як засаднича функція психіки, оптимізує умови існування людини, а її відсутність – значно ускладнює її життєдіяльність. Адаптаційні можливості проявляються на всіх рівнях людського функціонування (психологічному, соціальному). Крім того, вони виявляються і в усіх сферах людського буття – індивідуальному, особистісному, когнітивному, комунікативному, діяльнісному. Адаптивність людини сприяє підтримці соціально-психологічних основ функціонування людського співтовариства. Чим більше у суб'єкта розвинений адаптаційний потенціал, тим більше шансів на те, що сформовані у нього установки, ставлення, пріоритети, уявлення, уміння тощо, допоможуть йому краще самовиразитися в житті, досягти результатів у будь-якій сфері людського буття. У зв'язку з цим, високий рівень ціннісного ставлення до батьківства, що відповідає високому адаптивному потенціалу суб'єкта, може виступати одним з ракурсів

приспосованості студентів до сучасних соціальних реалій, а низький – вказувати на наявність в ній значних прогалин.

Результати, отримані за багаторівневим особистісним опитувальником «Адаптивність», підтверджують, що студентам з високим рівнем адаптивного потенціалу особистості відповідає високий рівень сформованості ціннісного ставлення до батьківства (32,1% в порівнянні з 25,8%). У студентів з низьким рівнем адаптивного потенціалу особистості спостерігається слабо сформоване ціннісне ставлення до батьківства (32,3%). Для унаочнення результати представлені у вигляді діаграми на рисунку 2.8.

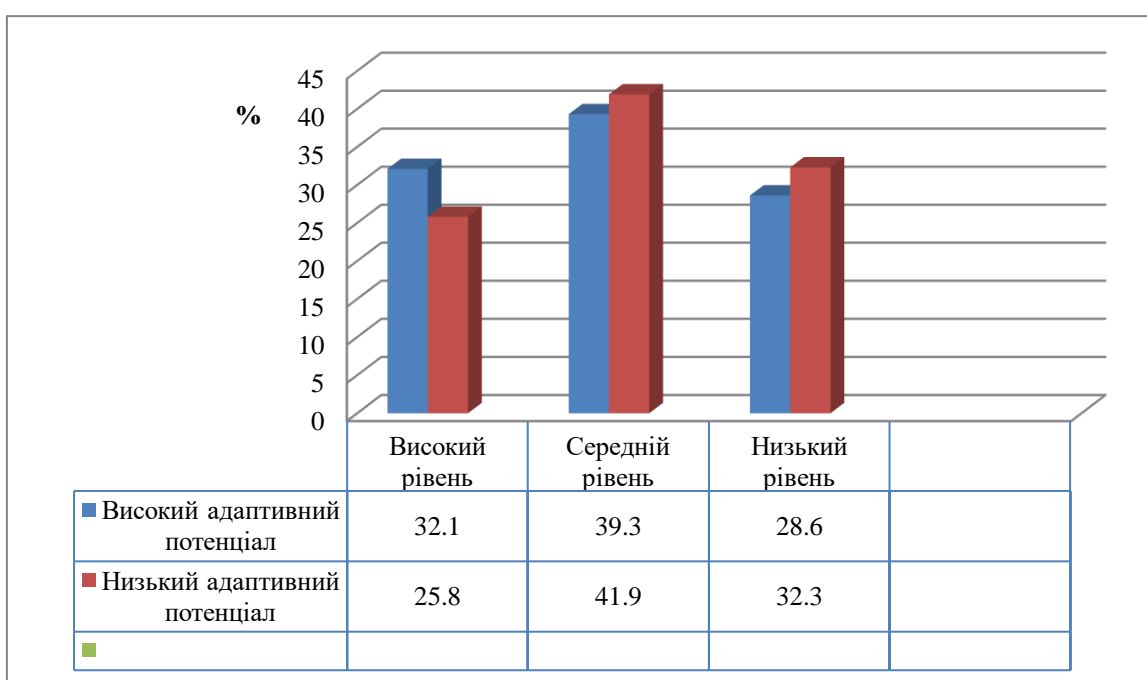

Рисунок 2.8 – Розподіл студентів за рівнями розвитку ціннісного ставлення до батьківства залежно від розвитку адаптивного потенціалу особистості, %

Таким чином, результати проведеного емпіричного дослідження дають підстави констатувати, що зміст ціннісного ставлення до батьківства у студентів закладів вищої освіти має ряд особливостей, обумовлених об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Найбільший вплив на це ставлення здійснюють об'єктивні чинники статевої приналежності та наявності у студентів власних дітей. Високий рівень ціннісного ставлення до батьківства частіше виявляється у студентів жіночої статі та у тих, які мають власних дітей. Студенти чоловічої статі і студенти, які не мають дітей, частіше мають несформоване ціннісне

ставлення до батьківства. Виявлена також тенденція до впливу на стан ціннісного ставлення до батьківства рівня суб'єктного благополуччя й адаптивного потенціалу особистості. Високий рівень ціннісного ставлення до батьківства демонструється студентами, що характеризуються достатнім суб'єктивним благополуччям і розвиненим адаптивним потенціалом.

2.3 Розробка психолого-педагогічної програми формування ціннісного ставлення студентів закладів вищої освіти до батьківства

За результатами теоретичного аналізу наукових джерел та емпіричного дослідження виявлено, що на емоційному рівні ставлення студентів до батьківства характеризується поєднанням високих значень розвитку тривоги і страху. В системі життєвих цінностей батьківству студенти надали незначної особистісної пріоритетності. Вони його пов'язують з несподіванкою та небажаністю. Студенти характеризували батьківство як важкий тягар. Очікування батьківства у студентів з негативним ставленням до нього були розвинені слабо й асоціювалися, в основному, з необхідністю продовжувати свій рід або з виконанням соціального обов'язку. Тому для вирішення зазначеної проблеми була розроблена психолого-педагогічна програма, що передбачає різні форми роботи зі студентами закладів вищої освіти, а саме: передачу студентам інформації про різні аспекти батьківства; корекцію сформованих у студентської молоді особистісних позицій щодо батьківства; розвиток якостей, що сприяють його ефективній реалізації. Програма передбачає дотримання таких етапів реалізації своєї змістовної частини:

1 етап – просвітницька частина, що передбачає запровадження курсу «Основи батьківства»;

2 етап – корекційно-розвивальна частина, що передбачає проведення тренінгу;

3 етап – консультативна частина, що передбачає індивідуальну консультативну роботу психолога зі студентами з метою вирішення приватних проблем, пов'язаних з формуванням ціннісного ставлення до батьківства.

4 етап – рефлексивна частина, що передбачає поєднання індивідуального осмислення та групового обговорення результатів участі в програмі, рефлексію очікувань у сфері батьківства та побудову планів у цій сфері життєдіяльності.

Просвітницька складова програми передбачає інформування студентів закладів вищої освіти про феномен батьківства, що здійснюється з використанням методу психологічної просвіти. Цей метод дозволяє студентам отримати знання, що мають емоційну привабливість, вибудовують ціннісні пріоритети й особистісні очікування у сфері батьківства. З цією метою був розроблений курс «Основи батьківства» завданням якого було: познайомити студентів із теоретико-методологічними положеннями феномену батьківства, розкрити основні підходи до поняття та структури батьківства, вивчити основні психолого-педагогічні технології супроводу та формування батьківства, обґрунтувати значення батьківської компетентності у розвитку та вихованні дитини. Отримані в результаті вивчення курсу знання забезпечать можливість формування у студентської молоді світоглядної позиції у сфері батьківства.

За методом психологічної просвіти передбачено проведення циклу лекцій і семінарських занять з означеної проблеми. Тематичний план курсу «Основи батьківства» представлений у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 – Тематичний план курсу «Основи батьківства»

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		лекції	семінари
1.	Теоретичні основи феномену сім'ї і батьківства.	2	4
2.	Психолого-педагогічні засади подружньої взаємодії.	2	4

Продовження таблиці 2.2

3.	Системний підхід до розуміння психологічного змісту та формування батьківства.	2	4
4.	Основні концепції батьківської освіти. Модель формування батьківської компетентності молодого подружжя.	2	4
5.	Технології психологічного супроводу батьківства.	2	4
Всього:		10	20

Семінарські заняття спрямовані на організацію пізнавальної діяльності студентів таким чином, щоб вона викликала нові емоції, нову інформацію про сім'ю. Цьому сприятимуть проблемні дискусії, мета яких полягає у розвитку усвідомлення учасниками програми цінності сім'ї для себе. Теми для дискусій: основні умови подружньої сумісності; психологія подружнього спілкування; «подружня втома» як кризове явище в сім'ї; «конфліктна субкультура» у подружньому спілкуванні; психологія подружніх конфліктів; мотивація батьківського успіху; вплив гендерних стереотипів на сімейні стосунки та батьківство; уявлення подружжя про ідеальних батьків; гендерний підхід у сімейному вихованні; вплив сімейних традицій на ставлення до батьківства як цінності; рівні розвитку ціннісного ставлення до батьківства; формула ефективних батьків; ставлення до батьківства в релігійних культурах (мусульманській і християнській); стилі батьківського виховання та ін. Питання, що стосуються підтримки позитивного ставлення до сім'ї, сприяють формуванню ціннісних пріоритетів і особистісних очікувань у сфері батьківства.

Закріпленню засвоєних знань і їх розширенню сприятиме реалізація різних форм роботи, а саме: використання проективної методики «Моя сім'я»; групове малювання «Молода сім'я»; колаж «Цінності моєї сім'ї», групове написання твору «Ідеальні батьки», «Історія життя батьків» та ін.

Таким чином, запропонований в просвітницькій частині програми цикл лекцій і семінарських занять з використанням різних форм і методів роботи спрямований на формування у студентів закладів вищої освіти ціннісного ставлення до батьківства через програвання життєво важливих сімейних

ситуацій, аналіз дитячо-батьківських стосунків з різних сторін, можливість встати на позицію іншого (дитини, дорослої людини, батька тощо).

Разом з просвітницькою частиною, психолого-педагогічна програма включає також блок корекційно-розвивальних занять, що здійснюються у формі групової тренінгової програми та психологічного консультування (див. Додаток В).

У науковій літературі тренінг визначають як процес, що спрямований на надання знань, удосконалення навичок, які вже є, та набуття нових на основі власного досвіду й знань з метою зміни поведінки. Варто зазначити, що групова тренінгова робота зі студентами полягає «не в засвоєнні особистістю готових знань і прийомів, а в їх самостійному виробленні шляхом активної участі в процесі групової взаємодії» [64]. Використання групової тренінгової роботи є ефективним, оскільки головною перевагою її у формуванні ціннісного ставлення студентської молоді до батьківства є здобуття учасниками особистісного досвіду батьківської поведінки. При цьому група не пропонує еталонів поведінки, вона лише допомагає усвідомити емоційний стан, почуття, сформувати готовність до відповідальності особистості за свою сім'ю та життя майбутньої дитини. Кінцевою метою роботи групи є формування ціннісного ставлення до батьківства кожного у власному сприйнятті, думках, почуттях, поведінці.

Перевагами цієї форми роботи є:

- учасники групи мають можливість досліджувати свій стиль стосунків з іншими людьми та набувати ефективних соціальних навичок (наприклад, вчаться піклуватися про інших або не погоджуватися з ними);
- члени групи можуть обговорювати своє сприйняття один одного й отримувати зворотний зв'язок про те, як їх сприймає група та окремі її учасники;
- група певною мірою відтворює звичний для її учасників світ – соціальний мікрокосм, зразок соціальної реальності та робить це тим сильніше, чим більше учасників групи різняться за віком, інтересами, походженням, соціально-економічним статусом та ін.

Мета тренінгової програми – підвищення рівня сформованості ціннісного ставлення студентів закладів вищої освіти до батьківства.

Завданнями тренінгової програми є:

- 1) розгляд базових понять «батьківство», «ставлення до батьківства», «ціннісне ставлення до батьківства»;
- 2) розкриття сутності та змісту складових ціннісного ставлення до батьківства;
- 3) позиціонування емоційної привабливості батьківства для студентів закладів вищої освіти;
- 4) розкриття ідеального портрету батьків (матері та батька): якості, риси, знання, вміння; основи гендерної рівності батьків з виховання та догляду за дитиною у сім'ї;
- 5) просування на суб'єктивному рівні студентів закладів вищої освіти ціннісної пріоритетності батьківства;
- 6) формування практичних навичок щодо використання ефективних прийомів, форм та методів виховання, взаємодії з позиції демократичного стилю, конструктивного вирішення конфліктів та організації змістовного сімейного дозвілля;
- 7) формування у майбутніх батьків умінь і навичок піклування про себе з метою кращого розуміння, догляду та виховування дитини в сім'ї;
- 8) стимулювання у студентської молоді позитивних особистісних очікувань батьківства.

Адресна група: студенти, які навчаються на різних факультетах і на різних курсах навчання.

Склад групи: 10 – 12 осіб.

Форма занять: групова.

Тривалість корекційно-розвивальної програми: 8 занять по 90 хв. Один раз на тиждень.

Зміст корекційно-розвивальної програми:

I. Вступна частина. На першому занятті тренер проводить теоретичну підготовку учасників до практичного ознайомлення з психологією батьківства, а також погоджує норми групової взаємодії та виявляє очікування учасників. Вступне заняття ґрунтується на дотриманні студентами-учасниками програми таких принципів:

1) принцип активності, передбачає залучення членів групи до виконання різних дій;

2) принцип творчої позиції учасників передбачає виконання вправ, що створюють передумови для вироблення умов самостійного прийняття студентами певного рішення завдань і побудови взаємодії з оточенням;

3) принцип об'єктивізації поведінки передбачає встановлення зворотного зв'язку учасників програми з тренером;

4) принцип активізації пізнавальної діяльності в умовах спілкування;

5) принцип здійснення партнерського спілкування характеризується паритетністю психологічних переконань студентів, визнанням цінності батьківства, встановленням його пріоритетності в системі життєвих цілей людини й утворенням особистісних очікувань у сфері батьківства.

II. Основна частина. Кожне заняття супроводжується вправами й іграми, що дозволяють учасникам отримати нові знання та досвід щодо розвитку ціннісного ставлення студентів до батьківства.

Структура кожного заняття: вступна частина включає ритуал привітання та налаштування на обговорення; основна частина включає надання теоретичної інформації та практичну роботу, що здійснюється за допомогою використання творчих завдань, ігор, рухливих вправ, дискусійних методів, релаксації, вправ, спрямованих на мобілізацію внутрішнього потенціалу особистості; завершальна частина включає підсумкове обговорення заняття та вправу на завершення у вигляді «Я вірю...».

III. Заключна частина. Завершальна частина програми передбачає рефлексію за підсумками проведеної роботи, відстеження всіх змін у ціннісному

ставленні до батьківства, його самоаналіз і усвідомлення учасниками програми досвіду, отриманого під час тренінгу.

Проведення корекційно-розвивальної частини психолого-педагогічної програми формування ціннісного ставлення до батьківства передбачає також індивідуальне психологічне консультування учасників програми.

Варто зазначити, що психологічне консультування є сферою практичної психології, яка полягає в дослідженні проблем людини, знаходженні разом з нею позитивних шляхів її вирішення, наданні порад і рекомендацій.

Результатами консультування з питань ціннісного ставлення студентів закладів вищої освіти до батьківства можуть бути: отримання необхідної інформації щодо ціннісного ставлення до батьківства; покращення розуміння (себе в ролі батьків, свого шлюбного партнера, своєї дитини); зміна емоційного стану, своєї мотивації на батьківство; здатність до прийняття рішення народження та виховання дитини в сім'ї; здатність до здійснення цього рішення; пристосування до ситуації реального батьківства; розвиток наявних умінь і навичок щодо ціннісного ставлення до батьківства, набуття нових.

На завершення програми її учасникам пропонується написати есе «Роль батьківства в моєму житті, в житті людини та людства в цілому».

Очікувані результати. Показниками ефективності програми є: особистісні досягнення учасників (обсяг засвоєних знань, якість набутих умінь і навичок), позитивна реакція учасників і зміни в їхній поведінці, результати самодіагностики.

Таким чином, розроблена психолого-педагогічна програма, згідно з якою досягти позитивного ефекту у формуванні ціннісного ставлення до батьківства студентської молоді можна на основі реалізації комплексу просвітницьких, тренінгових та консультативних заходів, сприятиме підвищенню у молодих людей інформованості про батьківство, про його емоційну привабливість і інтегрованості в систему життєвих пріоритетів.

Висновки до розділу

Оцінюючи результати застосованих психодіагностичних методик під час проведення констатуючого експерименту, ми дійшли до таких висновків:

- Високий рівень ціннісного ставлення студентської молоді до батьківства частіше виявляється у студентів жіночої статі та у студентів, які мають власних дітей.

- Студенти чоловічої статі та ті студенти, що не мають власних дітей частіше мають несформоване ціннісне ставлення до батьківства.

- Виявлено, що на стан ціннісного ставлення студентів закладів вищої освіти до батьківства має вплив рівень суб'єктивного благополуччя: студенти, які мають високий та середній рівні суб'єктивного благополуччя, характеризуються сформованим ціннісним ставленням до батьківства. Наявність у 31,4% студентів низького рівня суб'єктивного благополуччя відповідає низькому рівню ціннісного ставлення до батьківства.

- Доведено, що на стан ціннісного ставлення студентів до батьківства має вплив також рівень адаптивного потенціалу особистості: студенти, які демонструють розвинений адаптивний потенціал, характеризуються сформованим ціннісним ставленням до батьківства. Наявність у 32,3% студентів низького рівня адаптивного потенціалу відповідає низькому рівню ціннісного ставлення до батьківства.

З метою формування ціннісного ставлення студентів закладів вищої освіти до батьківства, була розроблена психолого-педагогічна програма, що включала просвітницьку частину (впровадження курсу «Основи батьківства»); корекційно-розвивальну частину (проведення тренінгу); консультативну частину (проведення індивідуальних консультацій); рефлексивну частину (поєднання індивідуального осмислення та групового обговорення).

ВИСНОВКИ

Аналіз літературних джерел з досліджуваної проблеми дав змогу зробити висновки узагальнюючого характеру:

У сучасній психологічній науці батьківство розглядається як інтегральне особистісне утворення, що містить сукупність ціннісних орієнтацій, установок, очікувань, батьківських почуттів, позицій, відповідальності, стилю сімейного виховання та батьківського ставлення.

Ставлення до батьківства виступає одним із аспектів батьківського ставлення та характеризує ціннісно-сміслову привабливість для суб'єкта як самого феномену батьківства, так і різних його проявів.

Цінності відображають найбільш значущі на суб'єктивному рівні особливості різних предметів і явищ. У зв'язку з цим розгляд ціннісного ставлення до батьківства дозволяє отримати найбільш інформативні дані, що характеризують ставлення до батьківства конкретної соціальної групи. Наявні у віковій психології роботи дозволяють стверджувати, що саме в студентському віці складаються необхідні передумови для формування ціннісного ставлення до батьківства.

На теперішній час у психолого-педагогічній науці ціннісне ставлення до батьківства студентів закладів вищої освіти розглядають як важливе особистісне утворення, що свідчить про сформованість уявлень про сферу батьківства та спрямованість на її реалізацію, про стан емоційної готовності до виконання батьківських функцій, а також про володіння необхідними для цього уміннями, навичками, здібностями.

Зміст ціннісного ставлення до батьківства студентської молоді схильний до впливу об'єктивних (статеві приналежність, наявність власних дітей) і суб'єктивних (суб'єктивне благополуччя, адаптивний потенціал особистості) факторів.

Результати методу самооцінки показали, що в студентській молоді ціннісне ставлення до батьківства структурується чинниками, які визначають його емоційну привабливість, що варіюється у студентів від позитивної

(задоволення, радість, щастя) до негативної (тривога, страх); пріоритетність у структурі життєвих цілей, що може бути у них високою (батьківство як дар або обов'язок), нейтральною (батьківство як необхідність або етап життя) або низькою (батьківство як ноша або несподіванка); очікування батьківства, що поділяються на особистісні (батьківство як можливість самореалізуватися), суб'єктні (батьківство як упевненість у завтрашньому дні) і індивідні (впевненість у продовженні роду і можливість піклуватися про дитину).

За результатами проведеного дослідження було виявлено, що високий рівень ціннісного ставлення студентської молоді до батьківства частіше виявляється у студентів жіночої статі та у студентів, які мають власних дітей; студенти чоловічої статі та ті студенти, що не мають власних дітей частіше мають несформоване ціннісне ставлення до батьківства; виявлено, що на стан ціннісного ставлення студентів закладів вищої освіти до батьківства має вплив рівень суб'єктивного благополуччя: студенти, які мають високий та середній рівні суб'єктивного благополуччя, характеризуються сформованим ціннісним ставленням до батьківства, – наявність у 31,4% студентів низького рівня суб'єктивного благополуччя відповідає низькому рівню ціннісного ставлення до батьківства; доведено, що на стан ціннісного ставлення студентів до батьківства має вплив також рівень адаптивного потенціалу особистості: студенти, які демонструють розвинений адаптивний потенціал, характеризуються сформованим ціннісним ставленням до батьківства, – наявність у 32,3% студентів низького рівня адаптивного потенціалу відповідає низькому рівню ціннісного ставлення до батьківства.

Отримані результати дослідження стали підставою для розробки психолого-педагогічної програми, що включала просвітницьку частину (впровадження курсу «Основи батьківства»); корекційно-розвивальну частину (проведення тренінгу); консультативну частину (проведення індивідуальних консультацій); рефлексивну частину (поєднання індивідуального осмислення та групового обговорення).

Таким чином, мета нашого дослідження досягнута.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов / А. Адлер. – Ростов н/Д. : Феникс, 1998. – 448 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
3. Андрейко А. В. Батьківство як психологічний феномен / А. В. Андрейко // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [За ред. акад. С. Д. Максименка]. – К. : Міленіум, 2006. – Вип. 29. – С. 57-63.
4. Аръес Ф. Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке / Ф. Аръес ; пер. с франц. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 416 с.
5. Бантишева О. О. Гендерно-вікові особливості схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Молодий вчений. – Херсон, 2016. – Ч 2. – № 1 (28). – С. 132-136.
6. Бубнова С. С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система / С. С. Бубнова // Психологический журнал. – 1999. – Т. 20. – №5. – С. 38-44.
7. Варга А. Я. Типы родительского отношения / А. Я. Варга. – Самара : СамГПУ, 1997. – 88 с.
8. Василенко Л. И. Краткий религиозно-философский словарь / Л. И. Василенко. – М.: Истина и Жизнь, 2000. – 280 с.
9. Василенкова Т. О. Особенности родительского отношения матерей с разным уровнем творчества и уровнем рефлексивности / Т. О. Василенкова // Альманах современной науки и образования. – 2011. – №11. – С. 30-38.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1140 с.
11. Виниченко Е. Л. Подготовка студентов к ответственному восприятию родительской роли / Е. А. Виниченко // Вестник КемГУКИ. – 2012. – №18. – С. 183-189.
12. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт,

1999. – 352 с.

13. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4. – 433 с.

14. Девярых С. Ю. Семейные ценности и родительские ориентации юношей и девушек : анализ гендерных различий / С. Ю. Девярых. – Минск : РИВШ, 2007. – 160 с.

15. Девярых С. Ю. Семья и родительство в структуре жизненных целей юношей и девушек / С. Ю. Девярых // Перспективы науки. – 2010. – №3. – С. 18-33.

16. Дерка Т., Ляшенко В., Туманова В., Гацко О. Психологічні особливості студентів закладів вищої освіти / Т. Дерка, В. Ляшенко, В. Туманова, О. Гацко // Педагогічний процес : теорія і практика (серія : Психологія). – 2018. – №3 (62). – С. 7-15.

17. Думанська В. П. Відповідальне батьківство : теоретичний аспект / В. П. Думанська // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – №3 (25). – С. 75-86.

18. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис : пер. с англ. / Э. Эриксон ; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.

19. Ермихина М. О. Формирование осознанного родительства на основе субъективно-психологических факторов : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : 19.00.07 / М. О. Ермихина. – Казань, 2004. – 22 с.

20. Заїка Є. Рефлексивність особистості як предмет психологічного пізнання / Є. Заїка, О. Зімовін // Психологія і суспільство. – 2014. – №2. – С. 90-97.

21. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 174 с.

22. Зинченко В. П. Большой психологический словарь : [Электронный ресурс] / В. П. Зинченко, Б. Г. Мещеряков. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – Режим доступа : <http://bcoreanda.com/Downloader/Dictionary/BigPsych.pdf>

23. Карабанова О. А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования : Учеб. пособие / О. А. Карабанова. – М. : Гардарики, 2006. – 320 с.

24. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А. В. Карпов // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – №5. – С. 45-57.

25. Кириленко Т. С. Психологія : емоційна сфера особистості : навчальний посібник / Т. С. Кириленко. – К. : Либідь, 2007. – 256 с.

26. Ковалева О. Ф. Формирование позитивного отношения к родительству / О. Ф. Ковалева // Образование и педагогическая наука. – 2007. – Вып. 1. – Сер. 4. – С. 261-271.

27. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.

28. Кон И. С. Ребенок и общество (историко-этнографическая перспектива) / И. С. Кон. – М. : Наука, 1988. – 270 с.

29. Королёв М. Г. Формирование ответственного родительства как педагогическая проблема / М. Г. Королёв // Перспективы науки. – 2010. – №8. – С. 22-27.

30. Лемещенко О. Р. Аналіз наукових підходів до вивчення феномену «батьківство» / О. Р. Лемещенко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 3 (38) – С. 223-231.

31. Лемещенко О. Р. Соціально-психологічні умови формування у старшокласників готовності до усвідомленого батьківства : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.05 / О. Р. Лемещенко ; Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля. – Сєверодонецьк, 2016. – 224 с.

32. Леонтьев А. И. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.

33. Ломов Б. Ф. Личность в системе общественных отношений / Б. Ф. Ломов // Психологический журнал. – 1981. – №1. – С. 3-17.

34. Максименко С. Д. Личность начинается с любви / С. Д. Максименко // Медицинская психология. – 2006. – № 2. – С. 3-13.
35. Максимова Н. Л. Особенности родительского отношения в семьях с единственным ребенком / Н. Л. Максимова // В мире научных открытий. – 2009. – №3 – 1. – С. 130-133.
36. Максимюк С. П. Педагогіка : Навчальний посібник / С. П. Максимюк. – К. : Кондор, 2009. – 670 с.
37. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні : навч. посіб. / Л. А. Медвідь. – Київ : Вікар, 2003. – 335 с.
38. Мид М. Культура и мир детства : избранные произведения / М. Мид. – М. : Наука, 1988. – 429 с.
39. Міхеєва Л. В., Нянько Л. Ю. Ціннісне ставлення до батьківства у студентської молоді: теоретичний аналіз / Л. В. Міхеєва, Л. Ю. Нянько // Психологія ХХІ століття : теоретичні та практичні дослідження : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2020. – Вип. 12. – С. 111-118.
40. Мухина В. С. Возрастная психология : феноменология развития, детство, отрочество / В. С. Мухина. – М. : Академия, 2002. – 254 с.
41. Мухина В. С. Проблемы генезиса личности / В. С. Мухина. – М. : МГПИ, 1985. – 423 с.
42. Мясищев В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясищев ; под ред. и вст. ст. А. А. Бодалева. – М. : Изд. Московского психолого-социального института ; Воронеж : МОДЭК, 2003. – 400 с.
43. Нянько Л. Ю. Феномен батьківства у сучасному вимірі / Л. Ю. Нянько // Професійний розвиток та становлення особистості сучасного фахівця в умовах освітнього простору : матеріали Х-ї Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (Хмельницький, 19-20.11.2020 р.). – Хмельницький : ХНУ, 2020. – С. 112-114.
44. Обуховский К. Галактика потребностей : психология влечений

человека / К. Обуховский. – СПб. : Речь, 2003. – 295 с.

45. Овчарова Р. В. Психологический анализ особенностей формирования осознанного родительства в молодой семье / Р. В. Овчарова // Вестник института семьи. – 2008. – №1. – С. 45-50.

46. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства / Р. В. Овчарова. – М. : Изд. Института психотерапии, 2003. – 319 с.

47. Овчарова Р. В. Психология родительства / Р. В. Овчарова. – М. : Академия, 2005. – 362 с.

48. Овчарова Р. В. Родительство как психологический феномен : учебное пособие / Р. В. Овчарова. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2006. – 496 с.

49. Островська Н. О. Соціально-педагогічна діяльність територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді : монографія / Н. О. Островська. – Хмельницький : Університет «Україна», 2017. – 183 с.

50. Пеша І. В, Соляник М. Г. Формування відповідального батьківства / І. В Пеша, М. Г. Соляник // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. – 2009. – Вип. 9. – С. 147-153.

51. Повчання Володимира Мономаха // Українська література XIXVIII ст. : хрестоматія / уклад.: П. В. Білоус, Г. Д. Левченко, О. П. Білоус ; за заг. ред. П. В. Білоуса. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – С. 189-199.

52. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи : Підручник. 2-е вид. / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К. : Каравела, 2008. – 352 с.

53. Прохоров В. П. Психологическая обусловленность родительства / В. Н. Прохоров, О. В. Прохорова // Вестник института семьи. – 2010. – №5. – С. 24-30.

54. Психологічні особливості студентського віку. На допомогу кураторам. Вип. 3 / [укладачі : Л. М. Яворовська, Р. Ф. Камишнікова, О. Є. Поліванова, С. Г. Яновська, С. М. Куделко]. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна,

2013. – 88 с.

55. Психологическое сопровождение выбора профессии / под ред. Л. М. Митиной. – М. : МПСИ, Изд-во «Флинта», 1998. – 184 с.

56. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.

57. Сапогова Е. Е. Психология развития человека : учеб. пособие / Е. Е. Сапогова. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 460 с.

58. Сидорова Т. Н. Исследование особенностей когнитивного и поведенческого компонентов социальной ответственности / Т. Н. Сидорова // Психологические условия формирования социальной ответственности школьников. – М., 1987. – С. 51-54.

59. Сеницару Л. Специфика родительского отношения к ребенку младшего школьного возраста / Л. Сеницару // Psihologie. Pedagogie speciala. Asistenta Sociala. – 2007. – №6. – С. 77-81.

60. Сластёнин В. А. Введение в педагогическую аксиологию : Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластёнин, Г. И. Чижаква. – М. : Академия, 2003. – 192 с.

61. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Основы психологической антропологии. Психология человека : Введение в психологию субъективности : учеб. пособие для вузов / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Школа-пресс, 1995. – 384 с.

62. Смирнова А. А. Особенности образа будущего ребенка у современной молодежи / А. А. Смирнова, Е. П. Чернова // Перинатальная психология и психология репродуктивной сферы. – 2011. – №1. – Вып. 2. – С. 202-220.

63. Смирнова Е. О. Опыт исследования структуры и динамики родительского отношения / Е. О. Смирнова, М. В. Быкова // Вопросы психологии. – 2000. – №3. – С. 4-15.

64. Соціальна робота в Україні : теорія та практика : [посібник для підвищення кваліфікації працівників центрів соціальних служб для молоді : в 7–

ми ч.] / за заг. ред. А. Я. Ходорчук. – К. : ДЦССМ, 2002. – Ч. 3. – 172 с.

65. Спиваковская А. С. Психотерапия. Игра, детство, семья / А. С. Спиваковская. – М. : ЭКСМО - Пресс, 2000. – 304 с.

66. Ставицька С. О. Теоретичний аналіз проблеми механізмів розвитку духовної самосвідомості особистості в юнацькому віці / С. О. Ставицька // Проблеми сучасної психології. – 2014. Випуск 24. – С. 630-645.

67. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1983. – 285 с.

68. Сухомлинский В. А. Мудрость родительской любви / В. А. Сухомлинский. – М. : Молодая гвардия, 1988. – 304 с.

69. Томаржевська І. В. Теоретико-методологічний аналіз феномена усвідомленого батьківства / І. В. Томаржевська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. – 2015. – Вип. 6. – С. 107-111.

70. Уманець Н. А. Аналіз поглядів на еволюцію батьківства в працях сучасних соціологів / Н. А. Уманець // Духовність особистості : методологія, теорія і практика : збірник наукових праць. – Вип. 6(87). – Сєверодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – С.176-177.

71. Федюшкіна К. А. Формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / К. А. Федюшкіна. – К., 2020. – 315 с.

72. Фельдштейн Д. И. Хрестоматия по возрастной психологии : учеб. пособие для студентов / под ред. Д. И. Фельдштейна. – М. : Институт практической психологии, 1996. – 304 с.

73. Филиппова Г. Г. Психология материнства : учебное пособие / Г. Г. Филиппова. – М. : Изд. Института Психотерапии, 2002. – 240 с.

74. Финькевич Л. В. Родительские отношения как условия становления личности в дошкольном детстве / Л. В. Финькевич // Вопросы психического здоровья детей и подростков. – 2003. – №2. – С. 63-64.

75. Фромм Э. Искусство любить / Э. Фромм. – СПб. : Азбука, 2002. – 221 с.
76. Шимановский Д. С. Самосознание в структуре нравственной деятельности личности / Д. С. Шимановский // Вопросы философии. – 1984. – № 3. – С. 93-101.
77. Ярошинська О.О. Розвиток поглядів на інститут батьківства у працях вітчизняних педагогів (друга половина XIX-XX століття). Рідна школа. 2003. № 6. С. 63-66.
78. Korczak J. Jak kochać dziecko. Dziecko w rodzinie. Warszawa / J. Korczak, 2012. – 176 s.
79. Luk'yanova K. A. Acknowledged attitude for fatherhood : modern tendencies / K. A. Luk'yanova // Science and practice : Collection of scientific articles. Thorpe Bowker. Melbourne, Australia, 2016. – P. 274-277.
80. Ross D. P. Fatherhood / D. P. Ross. – Harvard : Harvard University Press, 1996. – P. 3-179.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

БЛОКИ ТВЕРДЖЕНЬ ДЛЯ МЕТОДУ САМООЦІНКИ

1. Батьківство – це:
 - дар;
 - тягар;
 - обов'язок;
 - несподіванка;
 - необхідність.
2. Стосовно контексту життєдіяльності батьківство є:
 - етапом життя;
 - можливістю самовираження;
 - усвідомленим кроком у напрямі створення власної сім'ї;
 - компонентом забезпечення благополучної старості;
 - самоцінністю для людини.
3. Народження дитини викликає:
 - задоволення;
 - радість;
 - щастя;
 - тривогу;
 - страх.
4. Батьківство дає людині:
 - можливість самореалізації;
 - впевненість у завтрашньому дні;
 - можливість піклуватися про дитину;
 - впевненість у продовженні роду;
 - наповненість життя.
5. Після народження дитини головним для людини стає:
 - турбота про дитину;

Продовження додатку А

- досягнення фінансового благополуччя сім'ї;
 - здоров'я дитини;
 - створення міцної сім'ї;
 - збереження кар'єри.
6. Ефективне батьківство передбачає володіння знаннями про:
- здоров'я дитини;
 - психологію дитини;
 - виховання дитини;
 - освіту дитини;
 - годування дитини.
7. Батько повинен вибудовувати взаємодію з дитиною, ґрунтуючись на:
- власних уявленнях про її правильність;
 - досвіді своїх батьків;
 - традиціях і вірі свого народу;
 - наукових рекомендаціях;
 - кращому досвіді своїх друзів і знайомих.
8. Правильним у вихованні дитини є:
- створення незаперечного батьківського авторитету;
 - культивування духовності;
 - встановлення рівних стосунків батька і дитини;
 - давати їй свободу вибору;
 - демонстрація власного прикладу.
9. Батьківство припускає з боку батьків:
- суворість;
 - відповідальність;
 - взаєморозуміння;
 - емпатію;
 - відкритість;
 - духовність.

10. Батько повинен розвинути у дитини:

- відповідальність;
- допитливість;
- креативність;
- комунікативність;
- ініціативність.

11. Показником ефективного батьківства є:

- вихованість дитини;
- досягнення дитиною успіху в житті;
- здоров'я дитини;
- позитивні відгуки оточення про дитину;
- власна задоволеність батьків.

ДОДАТОК Б

**ЗВЕДЕНА ТАБЛИЦЯ ПОКАЗНИКІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ
ДО БАТЬКІВСТВА**

<i>Методику</i>	<i>№</i>	<i>Показники ставлення до батьківства</i>
PARI (ставлення до сімейної ролі)	1	Надмірна турбота
	2	Залежність від сім'ї
	3	Пригнічення волі
	4	Відчуття самопожертвування
PARI (батьківсько-дитячі стосунки)	5	Побоювання скривдити
	6	Роздратованість
	7	Зайва суворість
	8	Надавторитет батьків
	9	Пригнічення агресивності
	10	Партнерські стосунки
	11	Розвиток активності дитини
	12	Ухилення від конфлікту
	13	Байдужість чоловіка
	14	Пригнічення сексуальності
	15	Домінування матері
	16	Надзвичайне втручання у світ дитини
	17	Зрівняні стосунки
	18	Прагнення прискорити розвиток дитини
	19	Несамостійність матері
Методика «Аналіз сімейних відносин»	20	Гіперпротекція у вихованні дитини
	21	Гіпопротекція у вихованні дитини
	22	Потурання потребам дитини
	23	Ігнорування потреб дитини

Продовження додатку Б

	24	Надмірність вимог-обов'язків до дитини
	25	Недостатність вимог-обов'язків дитини
	26	Надмірність вимог-заборон до дитини
	27	Недостатність вимог-заборон до дитини
	28	Суворість санкцій (покарань) за порушення дитиною вимог до неї, її поведінки
	29	Мінімальність санкцій у ставленні до дитини
	30	Потураюча гіперпротекція у ставленні до дитини
	31	Домінуюча гіперпротекція дитині
	32	Підвищена моральна відповідальність для дитини
Тест-опитувальник батьківського ставлення	33	Відкидання
	34	Соціальна бажаність
	35	Симбіоз
	36	Гіперсоціалізація
	37	Інфантилізація
Метод самооцінки	38	Батьківство – дар
	39	Батьківство – тягар
	40	Батьківство – обов'язок
	41	Батьківство – несподіванка
	42	Батьківство – необхідність
	43	Батьківство є етапом життя
	44	Батьківство є можливістю самовираження
	45	Батьківство є усвідомленим кроком у напрямі створення власної сім'ї

Продовження додатку Б

46	Батьківство є компонентом забезпечення благополучної старості
47	Батьківство є самоцінністю для людини
48	Народження дитини викликає задоволення
49	Народження дитини викликає радість
50	Народження дитини викликає щастя
51	Народження дитини викликає тривогу
52	Народження дитини викликає страх
53	Батьківство дає людині можливість самореалізації
54	Батьківство дає людині впевненість у завтрашньому дні
55	Батьківство дає людині можливість піклуватися про дитину
56	Батьківство дає людині впевненість у продовженні роду
57	Батьківство дає людині наповненість життя
58	Основним є турбота про дитину
59	Основним є здоров'я дитини
60	Основним є створення міцної сім'ї
61	Основним є збереження кар'єри
62	Необхідним є володіння знаннями про здоров'я дитини
63	Необхідним є володіння знаннями про психологію дитини
64	Необхідним є володіння знаннями про виховання дитини

Продовження додатку Б

	65	Необхідним є володіння знаннями про освіту дитини
	66	Необхідним є володіння знаннями про годування дитини
	67	Виховання дитини повинно ґрунтуватися на власних уявленнях про його правильність
	68	Виховання дитини повинно ґрунтуватися на досвіді своїх батьків
	69	Виховання дитини повинно ґрунтуватися на традиціях і вірі свого народу
	70	Виховання дитини повинно ґрунтуватися на наукових рекомендаціях
	71	Виховання дитини повинно ґрунтуватися на кращому досвіді своїх друзів і знайомих
	72	Правильним у вихованні дитини є створення незаперечного батьківського авторитету
	73	Правильним у вихованні дитини є культивування духовності
	74	Правильним у вихованні дитини є встановлення рівних стосунків батька і дитини
	75	Правильним у вихованні дитини є давати їй свободу вибору
	76	Правильним у вихованні дитини є демонстрація власного прикладу
	77	Батьківство припускає з боку батьків суворість

Продовження додатку Б

	78	Батьківство припускає з боку батьків відповідальність
	79	Батьківство припускає з боку батьків взаєморозуміння
	80	Батьківство припускає з боку батьків емпатію
	81	Батьківство припускає з боку батьків відкритість
	82	Батьківство припускає з боку батьків духовність
	83	Батько повинен розвинути у дитини відповідальність
	84	Батько повинен розвинути у дитини допитливість
	85	Батько повинен розвинути у дитини креативність
	86	Батько повинен розвинути у дитини комунікативність
	87	Батько повинен розвинути у дитини ініціативність
	88	Показником ефективного батьківства є вихованість дитини
	89	Показником ефективного батьківства є досягнення дитиною успіху в житті
	90	Показником ефективного батьківства є здоров'я дитини

Продовження додатку Б

	91	Показником ефективного батьківства є позитивні відгуки оточення про дитину
	92	Показником ефективного батьківства є власна задоволеність батьків

ДОДАТОК В

ХРОНОМЕТРАЖ ВПРАВ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ

№ з/п	Зміст діяльності	Час
Заняття 1.		
1.1.	Відкриття	5
1.2.	Обговорення організаційних моментів	5
1.3.	Вправа «Згадай дитинство»	15
1.4.	Вправа «Сімейний статут»	10
1.5.	Вправа як ми розуміємо поняття «батьки», «батьківство», «ставлення до батьківства», «ціннісне ставлення до батьківства»	15
1.6.	Вправа «Діамант життєвих цінностей»	15
1.7.	Вправа «Я і моя майбутня сім'я»	15
1.8.	Вправа на завершення «Сьогодні я дізнався, що...»	10
Заняття 2.		
2.1.	Привітання	5
2.2.	Вправа «Критерії успішної сім'ї»	15
2.3.	Вправа «Пісочний годинник»	10
2.4.	Дискусія «Роль сім'ї у житті людини»	15
2.5.	Вправа на активізацію «Рамена»	5
2.6.	Вправа «Образ ідеальної сім'ї»	15
2.7.	Вправа «Подарунок»	15
2.8.	Вправа на завершення «Я вірю...»	10
Заняття 3.		
3.1.	Вправа «Найбільш радісна подія...»	10

Продовження додатку В

3.2.	Вправа «Закінчи фразу»: <ul style="list-style-type: none"> - «Бути хорошим батьком/матір'ю – це означає...»; - «Гадаю, що справжній батько...»; - «Бути хорошим батьком/матір'ю мені дозволить...»; - «Бути хорошим батьком/матір'ю мені перешкоджає...» 	20
3.3.	Вправа «Казки про стилі батьківства»	15
3.4.	Вправа на активізацію «Плутанина»	15
3.5.	Робота в групах «Визначення переваг і недоліків різних стилів сімейного виховання»	20
3.6.	Вправа на завершення «Сьогодні я дізнався, що...»	10
Заняття 4.		
4.1.	Вправа «Привітання»	10
4.2.	Вправа «Різні позиції»	15
4.3.	Дискусія «Вплив сімейних конфліктів на розвиток дитини»	20
4.4.	Вправа на активізацію «Пальчикові бої»	15
4.5.	Мозковий штурм «Як уникнути виникнення сімейних конфліктів»	20
4.6.	Вправа на завершення «Я вірю...»	10
Заняття 5.		
5.1.	Вправа «Доброго ранку»	5
5.2.	Вправа «Пісочний годинник»	10
5.3.	Міні-лекція «Вплив матері на формування дитини»	15
5.4.	Вправа «Роль батька у вихованні дитини на різних вікових етапах розвитку»	15
5.5.	Вправа на активізацію «Масаж»	5

5.6.	Ділова гра «Чи дотримуєтесь Ви партнерських правил у вихованні дитини»	15
------	--	----

Продовження додатку В

5.7.	Вправа «Сімейна скарбничка»	15
5.8.	Вправа на завершення «Тепло наших рук»	10
Заняття 6.		
6.1.	Невербальне привітання	5
6.2.	Вправа «Шикуйся по росту»	15
6.3.	Вправа «Батьківське спілкування»	15
6.4.	Тренувальна вправа «Як звертатися до дитини»	15
6.5.	Вправа на активізацію «Павучок»	5
6.6.	Робота в групах «Визначення сильних та слабких сторін під час спілкування»	15
6.7.	Вправа «Реакція на повідомлення»	10
6.8.	Вправа на завершення «Сьогодні я дізнався, що...»	10
Заняття 7.		
7.1.	Привітання	5
7.2.	Вправа «Моя пара»	10
7.3.	Вправа «Народна мудрість про батьківство»	15
7.4.	Незавершене речення «Для мене сімейні традиції – це...»	15
7.5.	Вправа «Сімейна реліквія»	10
7.6.	Вправа «Кольори»	10
7.7.	Робота в групах «Правила в моїй майбутній сім'ї»	15
7.8.	Вправа на завершення «Шпаргалка»	10
Заняття 8.		
8.1.	Привітання	5
8.2.	Вправа «Плутанина»	10
8.3.	Міні-лекція «Труднощі та переваги батьківства»	15
8.4.	Вправа «Чи збуваються мрії»	10
8.5.	Вправа на активізацію «Ураган»	10

Продовження додатку В

8.6.	Дискусія «Міфи та реальність щодо майбутнього батьківства»	15
8.7.	Конвертна мозкова атака	15
8.8.	Вправа на завершення «Дій!»	10